

Türkiye'de Toplumsal Değişimin Siyasi Katılıma Etkisi

Yrd. Doç. Dr. Tunca ÖZGİŞİ¹

Özet

Türkiye farklı toplumsal süreçleri yaşamış bir ülke olarak öne çıkmaktadır. Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye de ele toplumsal süreçlerde iç göçler ve kentleşme olgularının ağırlığı hissedilmektedir. İç göç ve kentleşme toplumsal değişme sürecinde önemli bir yere sahiptirler. Bu iki etken toplumsal yapının dönüşümü, şekillenışı ve değişimi üzerinde belirleyici bir işleve sahiptir. Cumhuriyetin ilk dönemlerinden beri bu iki olgu yoğun bir şekilde görülmüştür. Bu değişim siyasi parti tercihlerinde ve seçimlerde de kendisini göstermiştir.

Oy verme kadar, verilen oyun yönü de önemlidir. Ayrıca siyasi katılımın ve birey-siyaset ilişkilerinin incelenmesi de toplumsal değişimin temelinde yatan faktörlerle yakından ilişkisi vardır. Parti lideri, siyasi parti tercihinde sınırlı sayılabilecek bir öneme sahip görünmektedir. Yine partiye ideolojik olarak yakınlık hissetmenin önemli bir kriter olduğu anlaşılmaktadır. Çoğulculuk, şeffaflık, katılım temelinde işlevsel olan demokrasi ve sivil toplum örgütleri, bireylerin kendilerini ifade etme alanıdır. Kentleşme ve uygarlaşma temelinde gelişen sivil toplum, kentli kültürü ve farklılıkların birliğini içerir. Sivil toplum örgütleri de siyasi katılım süreçlerinde önemli bir role sahiptir. Bu ve bunun gibi birçok etken siyasi katılım süreçlerinde farklılıkların doğmasını da beraberinde getirmektedir.

Bu çalışmada 1923'ten başlanarak toplumsal değişim süreçleri ele alınmıştır. Bununla birlikte siyasi katılıma etkisi irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Toplumsal değişim, Siyasi Katılım, Demokrasi, Seçim*

Impact Of Social Change In Turkey On Political Participation

Abstract

Turkey comes forward as a country which has experienced different social processes. Weight of internal migration and urbanization facts is felt on the social processes in Turkey like being in many countries of the world. Internal migration and urbanization have an important role in the process of social change. These two factors has a decisive function on the changing, shaping and transformation of the social structure. These two elements have been seen intensely since the early days of the Republic. This change has also been demonstrated itself in the political party preferences and the elections.

Aspect of the vote is as important as voting itself. Being investigated of political participation and individual-politics relations is also closely linked with the factors under lying social change. Party leader seems to have a limited significance in the choice of political parties. Again, it is understood that sympathizing ideologically to a party is an important criterion. Pluralism, transparency, democracy being functional on the participation base and civil society organizations are fields through which people Express themselves. Civil society developing on the basis of urbanization and civilization includes unity of urban culture and differences. Civil society organizations have an important role in the process of political participation, too. These and many factors like these bring about occurrence of differences in the processes of political participation.

In this study, the processes of social change have been explained by being started from the date of 1923. However, the effect of them on the political participation has been examined.

Keywords: *Social change, Political Participation, Democracy, Election*

¹ Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi

1- Giriş

Toplum, yapısı ve işleyişi açısından ikili sınıflama çerçevesinde analiz edilmektedir. Bu bağlamda, Tönnies toplumu, “gemeinschaft-cemaat” ve “gesellschaft-cemiyet”; Durkheim “mekanik dayanışma” ve “organik dayanışma”; Cooley “birincil ilişkilere dayalı toplum” ve “ikincil ilişkilere dayalı toplum” olarak sınıflamaktadır. Bu çerçevede, genellikle kırsal hayat tarzını niteleyen “cemaat” yapısında; “biz” duygusunun hakim olduğu, kapalı ekonomik yapı, birincil ilişkiler ve homojen nüfus yapısı vardır. Kentel hayat tarzını niteleyen “cemiyet” yapısında ise, biz duygusu yerine bireysellik, farklılaşma ve artan işbölümü, ikincil ilişkiler ve heterojen nüfus yapısı vardır. Kentleşme süreciyle cemaat yapısı yerini cemiyet yapısına bırakmaktadır.

“Cemaat” tipi toplumsal yapıda, demokrasi bölge, mezhep, tarikat, feodalite, kabile, etnik grup veya ideoloji çatışmalarına sürüklenebilir. Çünkü parti ve ideoloji bir mezhep ya da kabile gibi algılanmakta, dolayısıyla toplumda sorunları rasyonel uzlaşmalarla çözmek ve demokratik siyasi mekanizmayı işletmek mümkün olmamaktadır.

“Cemiyet” tipi toplumsal yapıda ise, bölge, mezhep, tarikat, etnik grup, ideoloji gibi değerler farklı tarzda ve biçimde korunmakla birlikte, sosyal ve kültürel faaliyetlerle birbirine bağlıdır. Bireyler; işyeri, sendika, meslek kuruluşu, yerel yönetimler, sosyal yardım kurumları, sanat ve spor kuruluşları ve siyasi partilerde çalışmaktadırlar.²

Türk toplumu cemaat-cemiyet arasında gelgitler yaşamıştır. Bu gelgitler özellikle toplumsal değişim ve dönüşüm ile çok ilgilidir. Bu çalışma Türk toplumunun cumhuriyeti ilk dönemlerinden itibaren geçirdiği değişimi ve bu değişimin siyasi katılıma nasıl etki ettiğini incelemektedir.

2- Toplumsal Değişimi Belirleyen Unsurlar

Toplumsal değişimi belirleyen birçok etken vardır. Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye de ele toplumsal değişim olgusunun temel eksenini ağırlıklı olarak iç göçler ve kentleşme olguları oluşturmaktadır. İç göç ve kentleşme ister bağımsız, ister bağımlı değişkenler olarak ele alınsın toplumsal değişim sürecinde önemli bir yere sahiptirler. Bu iki etken toplumsal yapının dönüşümü, şekillenmesi ve değişimi üzerinde belirleyici bir işleve sahiptir. Ayrıca, iç göçlere dayalı bir kentleşme, bölgesel farklılıklara ve dağınık bir yerleşme özelliğine

² Vehbi Bayhan, “Demokrasi Ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj Ve Nepotizm” *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.26 No: 1, Mayıs 2002, s.7.

sahip olan Türkiye’de -birçok toplumsal soruna yol açmasına karşın- toplumsal bütünleşme için bir olanak da sunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de iç göçe dayalı kentleşme sürecinde meydana gelen toplumsal değişmelerin, Türkiye toplumunu bütünleşmeye götürüp götürmediği önemli bir tartışma konusudur. Ayrıca siyasi katılımın ve birey-siyaset ilişkilerinin incelenmesi de toplumsal değişimin temelinde yatan faktörlerle yakından ilişkisi vardır.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Türkiye tam bir köylük toplum görünümündedir. 1927’de yapılan ilk nüfus sayımına göre, toplam nüfus içerisinde köylük nüfusun payı %75.8’dir. Başka bir ifadeyle, şehirlerin oranı %24.2’dir. Bu oranlar 1950’lere kadar pek az değişerek devam edecektir. Bu tarihlerde nüfusun artış hızında ve şehir-köy yerleşme dengeleri önemli miktarda değişmeye başlar. Nüfus artışı 1950’lerden bu tarafa doğum oranında yavaş, buna mukabil ölüm oranında hızlı bir azalma görülmesinin neticesi olarak ele alınır. "Örneğin 1950-1955 döneminde doğum oranı %46.7 ve ölüm oranı da %21.1’dir. Aynı oranlar 1965-70 döneminde %40.8 ve %13.8’e düşmüştür. Ne var ki ölüm oranındaki hızlı düşüşe karşı, doğum oranı daha yavaş bir tempo ile azalmıştır. Ülkemizde bu büyüme hızıyla nüfus, 1927-1990 arasında yaklaşık %400’lük bir artış göstermiştir. Bu artışın sayım yıllarına ve şehir nüfuslarına göre dağılımı tabloda gösterilmiştir.³ Nüfus hareketleri Cumhuriyet Türkiye’sinin toplumsal değişiminin altında yatan birçok olayın ana nedenlerinin başında gelmektedir.

Tablo:1 Sayım yıllarına göre şehir nüfusları ve yıllık nüfus artış

Sayım Yılları	İl ve İlçe Merkezleri Toplam Nüfus	Kentte Yaşayan Sayım Yılları Nüfus	Yıllık Nüfus %	Artış %
1927	13.648.270	3.305.879	24.2	-
1935	16.158.018	3.802.642	23.5	17.5
1940	17.820.950	4.346.249	24.4	26.72
1945	18.790.174	4.687.102	24.9	15.10

³ Hakan Keleş, Türkiye’de Göç Eğilimleri Ve Şehirleşme Süreci, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi** C.1, No:2, Aralık 1997, s.167-168.

1950	20.947.188	5.244.337	25.0	22.47
1955	24.064.763	6.927.343	28.8	55.67
1960	27.454.820	8.859.731	31.9	49.21
1965	31.391.421	10.805.817	34.4	39.71
1970	35.605.176	13.691.101	38.5	47.33
1975	40.347.719	16.869.068	41.8	41.75
1980	44.736.957	19.645.007	43.9	30.47
1985	50.664,458	26.865.757	53.0	62.61
1990	56.473.035	33.326.351	59.0	43.10

Kaynak: DİE

3- Siyasal Katılım

Genel olarak siyasal katılımı etkileyen koşullar, katılımın bir biçimi demek olan seçimleri de etkilerler. Yine de seçimlere katılmanın ve verilen oyun yönünün belirlenmesinde rol oynayan etkenleri ayrıca incelemekte yarar vardır. Seçimlerin özellikle çoğulcu rejimler açısından taşıdığı önem, seçim sosyolojisinin, siyaset biliminin hızla gelişen ve üzerinde çok araştırma yapılan bir dalı olması sonucunu doğurmuştur.

Lipset ve Lazarsfeld, sandık başına gidip gitmemekle ilgili olarak dört genel eğilimden söz ediyorlar:

1- Hükümetin izlediği siyaset, bir toplumsal grubun çıkarlarını ne kadar yakından etkiliyorsa, o toplum kesimindeki oy verme eğilimi o kadar çok artar. Kamu görevlileri bu konuda örnek gösterilebilir. Çünkü iktidara gelenler, bir bakıma kamu görevlilerini işvereni olmaktadır.

2- Hükümet kararlarının kendisiyle ilgili sonuçları konusunda bir toplum kesimi ne kadar çok bilgi sahibiyse, o toplum kesimindeki oy verme eğilimi o kadar artar. Hükümet kararlarının yaratacağı sonuçların

açık olup olmaması; toplum kesimlerinin onları kavrayabilmeleri için gerekli eğitim ve deneyim düzeyleri; o toplum kesimindeki bireylerin birlikte değerlendirme yapma olanağına sahip bulunup bulunmamaları (sanayi işçisi ile ev hizmetçisinin farkı) gibi koşullar bu konuda belirleyici olurlar.

3- Bir toplum kesimi üzerinde, siyasal katılım yönündeki baskılar ne kadar fazlaysa, o toplum kesimindeki oy verme eğilimi o kadar artar. Ama bu baskıların birey üzerindeki etkisi, bireyin üyesi olduğu toplum kesimiyle olan ilişkilerinin yoğunluğuna bağlıdır. Yani gecekondulu, yeni göçmen sandık başına gitmek için fazla bir istek duymayabileceği gibi, henüz toplumsal ilişkileri yoğunlaşmamış bir genç ya da toplumsal ilişkileri giderek çok azalmış bir yaşlı da genellikle aynı durumdadır.

4- Grup üzerindeki baskılar aynı yönde olduğunda katılma eğilimi artarken, zıt yönlerde olduğu zaman katılma eğilimi azalır.

Elbette ki oy verme kadar, verilen oyun yönü de önemlidir. Kimler siyasal-toplumsal-ekonomik düzende değişiklik yanlısıdır, daha eşitlikçi bir düzen için sol partilere oy verirler. Kimler kurulu düzenin korunmasını isterler, sağ partilere ve adaylara yönelirler. Eğer bütün seçmenlerin oylarını tamamen çıkarlarını hesaplayarak, bilinçli olarak kullanmaları söz konusu olsaydı, gelir düzeyleri düşük olan toplum kesimlerinin sola, gelir düzeyleri yüksek olanların ise sağa oy vermeleri gerekirdi. Oysa seçmen davranışları her zaman akılcı ve tutarlı değildir.⁴

Türkiye’de oy kullanma sürecinde, parti tercihlerinin hangi etkenler altında gerçekleştiğine baktığımızda, partiye ideolojik olarak yakınlık hissetmenin önemli bir kriter olduğu anlaşılmaktadır. Seçmenin A partisini tercih ediş gerekçeleri arasında en önemli yeri ideolojik olarak yakınlık hissetmek oluşturmakta, bunu geçmişten beri aynı partiye oy veriyor olması ve diğer partilerin oy verdiği partiden daha "kötü" olması izlemektedir.

Parti lideri, siyasal parti tercihinde sınırlı sayılabilecek bir öneme sahip görünmektedir. Partiye bağlılık, parti liderinden bağımsız bir seyir izlemektedir. Bu, seçmenin parti tercihlerinde en çok neye dikkat ettiğinin analizi ile ortaya çıkan bir sonuçtur. Ancak dünya çapında bütün siyasal kampanyaların parti liderini merkeze aldığı ve partiyi seçimlere parti liderinin taşıdığı bilinmektedir.

⁴ Ahmet Taner Kışlalı, **Siyasal Sistemler, Siyasal Çatışma ve Siyasal Uzlaşma**, 6. bs. İstanbul, İmge Yayınları, 2003, s. 227-228.

Bu durum şu şekilde değerlendirilmelidir: Bütün siyasi kampanyalar parti lideri üzerine kurulur. Çünkü kampanyaların amacı "kararsız" ya da "yüzer-gezer" oyları parti lehine etkilemektir. Şu veya bu partiye oy vermekte olan bir seçmenin partiye ideolojik, geleneksel, vb. bağlılığı zaten oluşmuştur. Dolayısıyla bu seçmenin tercihini kullanmasında parti lideri çok sınırlı bir ölçü olmaktadır.

Aday faktörü için de benzer şeyler söylenebilir. Özellikle yerel seçimlerde aday önem kazanmaktadır. Genel seçimlerde hangi partiye oy vereceğini rahatlıkla söyleyebilen bir seçmen, yerel seçim tercihinin "adayın kim olduğu, ne vaat ettiği ve bugüne kadar ne yaptığına bağlı" olarak değişeceğini söylemekte, parti tercihi bakımından kararsızlaşmakta ya da esnekleşmektedir.⁵

Çoğulculuk, şeffaflık, katılım temelinde işlevsel olan demokrasi ve sivil toplum örgütleri, bireylerin kendilerini ifade etme alanıdır. Kentleşme ve uygarlaşma temelinde gelişen sivil toplum, kentli kültürü ve farklılıkların birliğini içerir.

Türkiye örneğinde, sivil toplum örgütleri, Batı toplumlarındaki yapılanmadan farklıdır. %60'ı kentlerde yaşayan, ancak kentli kültürünü edinemeyen, yani kentleşemeyen bir toplum yapısında, demokrasi kültürü de yetersizdir. Tarihi geleneğindeki paternalist yani, "devlet baba" zihniyeti ile her şeyi devletten bekleme kültürü, demokrasinin ve sivil toplumun gelişmesini engellemektedir.⁶ Siyasal tercihlerde geleneksel olarak ailece aynı partiye oy verme eğilimi, hemşehrilik gibi unsurların önemi geçmişe oranla azalmakta, bunun yerini kimliğe dayalı unsurlar almaktadır.

Yine de, Türkiye'de seçmenin kolektif kimlik algısı ve grup şuuru ile hareket ettiği görülmektedir. Bunun göstergelerinden biri, aile içinde genellikle aynı partiye oy verme eğiliminin yüksek olmasıdır. Aile üyelerinin farklı partileri tercih ettiği durumlarda bile, tercih edilen partiler ideolojik olarak birbirine yakın partiler olmaktadır.⁷

4- 1923-1946 Dönemi

a- Tek Partili Dönem

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Türkiye yeni bir yapılanmaya gitmiş, devleti

⁵ Kemal Görmez, "Türkiye'de Siyasal Yapı ve Siyasal Kültür" *Gazi Üniversitesi I.I.B.F. Dergisi*, 1999, No:1, s. 15

⁶ Bayhan, a.g.m., s.10.

⁷ Görmez, a.g.m., s. 16.

yöneten kurumlar değişmiştir. Bu süreçte kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası 1940'lı yıllara kadar devleti tek parti olarak idare etmiştir.⁸

Bu döneme damgasını vuran CHP'nin 1923-1945 tarihleri arasındaki tek parti uygulamasının, bu ölçüler içinde, otoriter bir yapıda olduğu da ileri sürülmektedir.⁹ TBMM'nin açıldığı 23 Nisan 1920'den, yeni anayasanın kabul edildiği 20 Nisan 1924 (yürürlük: 24 Mayıs 1924) tarihine kadar Türkiye'de anayasanın niteliğinde gelişmeler olmuştur. Cemiyetlerden gruba, gruptan fırkaya geçişin aşamaları belli bir süreç içinde örgütün, yapısal ve fikrinsel boyutlarda tartışmaları görülür. Meclisin gücü elinde tuttuğu Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yapılırken açıkça görülmektedir.

Parti Genel Başkanlığı, Grup İdare Heyetinin Reisliği ve Cumhurbaşkanlığı Mustafa Kemal Paşa tarafından yürütülmektedir. Bunun böyle sürdürüleceğinin açıklanması, tek parti yönetiminin fikri ve örgütsel boyutlarını ortaya koymaktadır. 1930 ve hemen sonraki yıllarda CHP yazarlarının arayış içindeki düşüncelerini Çetin Yetkin şu şekilde belirtmektedir: "Ülkede disiplin sağlayacak, devrim ilkelerinden sapmayacak ve bunları topluma aşılacak, sağlam bir siyasal örgütlenme biçimidir"¹⁰. Aranılan şey, "disiplinli bir parti örgütü" kurabilmektir. Yine de "Tahrir-i Sükûn uygulamasına kadar, Halk Fırkası'nda (HF) parti içi demokrasi önemli bir ölçüde işlemiştir"¹¹.

CHP'nin bazı uygulamalarına karşı çıkan ilk parti, HF'den doğal bir muhalefet hareketinin partiden kopma ve ayrılma suretiyle oluşmuş, İstiklal Savaşı önderlerinden Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşaların kurduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF)'dir. Ancak Mustafa Kemal döneminin milli birliği sağlamada gösterdiği hassasiyet gözardı edilmeden, 1930'dan önceki iki önemli olayı o günkü tarihi gelişim süreci içinde ele alınmalıdır. Birincisi, TCF'ye ve muhalefete hoşgörü ile bakmayan Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) içindeki radikaller, 13 Şubat 1925 tarihinde baş gösteren Şeyh Sait İsyanı'nı da bahane ederek hükümete güvensizlik oyu verdiler. Hükümet, 60'a karşı 92 oyla değiştirildi. Yeniden İnönü Hükümeti kuruldu. İsyanı bahane eden hükümetin kurdurduğu İstiklal Mahkemeleri, 25 Mayıs 1925'te TCF'yi

⁸ Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Seçimlerin Kısa Tarihi" **Görüş Dergisi**, No. 39, İstanbul, Tüsiad Yayınları, 1998, s. 50-51.

⁹ Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 7. Bs. İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s.262.

¹⁰ Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983, s. 41.

¹¹ Mete Tunçay, **Türkiye'de Tek Partili Yönetimin Kurulması**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1989, s. 72.

kapatma kararı aldı.¹²

Bu dönemde Cumhuriyet yeni kurulmuş, azımsanmayacak sorunlarla mücadele etmektedir. Gerek örf, adet ve geleneklere dayalı, gerekse geleneksel yönetim arzusunun duyan inançlara yönelik tutum ve davranışların kontrolü oldukça zordur. Henüz günümüzde dahi tahammül edilemeyen demokratik arzu ve isteklerin, o günkü koşullarda eylemsel bir boyut kazanması, ulus devlet olgusuna gölge düşürebilirdi. Kaldı ki, 17 Kasım 1924'de kurulan TCF, aslında İsmet Paşa başbakanlığına duyulan bir tepki ve hükümete yöneltilen eleştirilerin sonucunda doğmuş; CHF'den istifa eden eski başbakanlardan Rauf Orbay ve Refet Bele Bey, Ali Fuat Cebesoy ile Adnan Adıvar gibi güçlü arkadaşları partileşme sürecinde etkin rol oynamışlardır.¹³

Çok partili rejime ait ikinci deneme bizzat Atatürk'ün isteğiyle 12 Ağustos 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ile yapılmıştır.¹⁴ Ancak şartların yerine gelmediği sonradan görülmüştür. Kuruluş aşamasında etkili olacağı pek düşünülmemeyen SCF'de, gelişmeler beklenildiği gibi olmamış, Eylül 1930 İzmir Olayları ve Ekim 1930'da yapılan genel belediye seçimlerinde beklenenden fazla gösterilen sempati, halkın yükselen muhalefetiyle birleşince Serbest Fırka; kuruluşuna ruhsat verilen yöneticileri bu denemeden vazgeçirmiş, parti kurucuları Cumhurbaşkanı ile aralarında doğabilecek bir çatışmayı göze alamadığından, ayrıca halkın nabzını ölçme fonksiyonu da yerine gelmişti. Fethi Okyar partisini kapatma gerekçesi olarak, SCF'nin "siyasi sahada Gazi Hazretleri ile karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği" bir siyasi ortamın doğmasını göstermiştir.¹⁵

b- Tek Parti Döneminde Toplumsal Yapı ve Siyasal Katılım

Türkiye'deki tek-parti deneyimi, hem siyasal katılma seviyesi ve politikaları, hem de kurumsallaşma düzeyi ve donanım açısından, 1930 öncesi ve sonrası şeklinde iki ana döneme ayrılıp incelenebilir. 1930'lu yıllar 1920'lere göre daha yüksek bir siyasal katılma ve kurumsallaşma seviyesine işaret eder. Bu açıdan, 1920'lerde ağır basan "otoriter-tek parti sistemi" görüntüsüne, 1930'larda "totaliter" unsurların da eklendiği söylenebilir. Bu dönemdeki CHP, kitleleri daha çok mobilize

¹² Esat Öz, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1992, s. 96.

¹³ Erik Jan Zürcher, **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, Çeviren: Gül Çağalı Güven, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

¹⁴ Yetkin, a.g.e., s. 48.

¹⁵ Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, İstanbul, YKY,2005, s.425.

etme amacı ve çabası içinde olan bir tek-partidir. Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) denemesi de bu dönüşümde önemli bir yere sahiptir. SCF'nin önemi, bir yandan 1920'lerdeki toplumsal, ekonomik ve siyasal sorunların yarattığı birikimin bir barometresi" olmasından, diğer yandan da yeni değişikliklere ve düzenlemelere "başlangıç" oluşturmamasından kaynaklanır.

Tek- parti yönetiminin kuruluş süreci, milli mücadele döneminin geniş tabanlı siyasal koalisyonu bünyesinde ilk tasfiyenin gerçekleştirildiği 1923 seçimleriyle başlar. 1923 yılı aynı zamanda "kapsayıcı" ve "hakim parti" olarak düşünülen CHP'nin, fikri düzeyde "alt yapısı"nın hazırlandığı ve hayata geçildiği bir tarihtir. CHP, kuruluşuyla birlikte iki önemli misyon yüklenmiştir: Birincisi, kitlelerin eğitimini ve bilinçlendirilmesini sağlamada bir araç ve rehber olmasıdır. İkincisi ise, siyasal parti olmanın doğrudan bir sonucu olarak yüklendiği, rejime meşruluk sağlamaya ve siyasal sürece yönelik işlevlerdir.¹⁶

Tablo: 2 1927-1946 Yılları Arası Yapılan Seçimlere Katılım Oranları¹⁷

Seçim Yılları	Katılma Oranı
1927*	%23
1931*	%45
1935	%68.5
1939	%77.8
1943*	%80
1946	%75

*İşaretleli olanlar yaklaşık bir oranı göstermektedir.

Partinin, 1930 yılı öncesinde bu işlevlerini gereği gibi yerine getirebildiğini söylemek zordur. Siyasal işlevi, büyük ölçüde "parlamento içi disiplini" sağlamakla sınırlı kalmış, bu da reformlarla ilgili kararların parlamentodan geçirilmesinde rol oynamıştır.

Çok partili siyasal yaşama geçinceye kadar Türkiye'de yapılan genel seçimler dört yılda bir ve iki dereceli olarak yapıldı. Seçim bölgeleri il olarak belirlenmişti. Tek-parti dönemi boyunca seçimlere siyasal

¹⁶ Öz, a.g.e., s. 221.

¹⁷ Öz, a.g.e., s. 160.

kültürün önemli bir boyutu olarak özel bir önem verilmiş, yaygınlaştırılmaya, kurumsallaştırılmaya çalışılmıştır. Hemen her seçimden sonra "sandık alayı" verilen bir tören düzenleniyordu. Oy sandıkları bayraklar, halılar, çiçek ve dallarla süsleniyor ve bir kamyonun kasasına konuyordu. Kamyon, otomobiller, milli kıyafetler giydirilmiş okul çocukları ile esnaf cemiyetleri ve büyük bir halk kitlesi eşliğinde yola çıkarılıyor, "hakimiyet milletindir" gibi dövizler taşıyor ve caddelerden geçerek vilayete götürülüyordu.

Tek-parti dönemi boyunca, siyasal katılmanın siyasal sisteme ilişkin işlevleri ön plana çıkmıştır. Yarışmacı olsun veya olmasın her siyasal rejim, demokratik veya halkçı olduğu iddiasını ileri sürdükçe, bunu kanıtlamak sorunuyla karşı karşıya kalır. Tek-parti sistemlerinde siyasetin insanlara karışmasının, düzenli seçimlerin ve diğer siyasal etkinliklerin varlığının temel sebeplerinden biri budur. 1930'lu yıllarda CHP yöneticilerinin siyasal katılma konusunda yaptıkları açıklamalar, öncelikle böyle bir amaca yönelik olmuştur.

Türkiye'de tek-parti dönemi boyunca seçimlerin, parti büyük kongrelerinin düzenli bir şekilde yapılmasının temelinde, özellikle "milli egemenlik ilkesi"nin rejimin kuruluşunda oynadığı rolün ve "halkçılık ilkesi"ne verilen önemin yattığını söylemek yanlış olmaz. 1930'larda tek-parti rejiminin keskinleşmesiyle birlikte seçimlere katılma düzeyi de önem kazanır. Bu yıllarda seçimlere katılma düzeyinin, geçmişe göre oldukça yüksek bir orana ulaştığı, en azından böyle ilân edildiği gözlenmektedir

1930'lu yıllarda, parti örgütünün geçmişe oranla daha dinamik bir yapı kazanması ve yaygınlaşmasının etkisiyle mobilize etme yeteneğindeki gelişmelerin, bürokrasinin gücündeki artışın ve siyasal fırsat yapısındaki iyileştirmelerin sonucunda katılma düzeyinin belli bir miktar yükselmiş olabileceği rahatlıkla söylenebilir. Sistemin "yerleşmişlik düzeyi" ve mobilize etme gücü ile katılma seviyesi arasındaki ilişki diğer tek-parti rejimlerinde de görülmektedir. Ancak, bu dönemdeki seçimlere katılma istatistiklerinin sağlıklılığı tartışılabilir gibi, yasal olarak zorunlu olmayan oy kullanma hakkı, pratikte bazı önlemlerle anlamını yitirmiş kitleler zaman zaman oy vermeye zorlanmıştır.

Tercih yapma, yönetimi (iktidarı) belirleme açısından önemi bulunmayan seçimler, CHP'nin ve bürokrasinin denetiminde cereyan eden ve parti üst yönetimince belirlenen adayların onaylanmasıyla sonuçlanan bir niteliğe sahiptir. Tek -partili yıllar boyunca seçimlerin iki-dereceli "dolaylı" olması da seçim sonuçları üzerindeki denetimi

arttıran (kolaylaştıran) bir başka unsur olmuştur. 1946 yılında seçim kanununda değişiklik yapılınca kadar çevrenin merkezdeki temsilcileri durumunda olan "muhalefetin, seçimlerin doğrudan yapılması konusunu -imkân buldukça- gündeme getirmeleri de bu açıdan anlamlıdır.¹⁸

CHP halkın siyasi katılımını arttırmak için çalışmalar yaptığı ortadadır.1927 seçimlerinde seçime katılma oranı %20 civarındaydı ve bu oran oldukça düşüktü. 1931 seçimlerinden itibaren seçime katılımı arttırmak için propaganda faaliyetine önem verildi. Seçim propagandası, rejimi de meşrulaştırmaya yönelik olarak önem kazanmıştı. Seçim dönemlerinde basından yararlanılmıştı. Sinemalarda kısa filmler gösteriliyor, radyodan konuşmalar yapılıyordu. "Halk hatip"leri meydanlarda "nutuk" atıyorlardı. Seçim dönemlerinde kentler süsleniyor, taklar kuruluyordu. Propaganda afişleri duvarlara yapıştırılıyor, caddelere bez afişler geriliyordu. Amaç seçimleri bir şenlik havasına getirmek ve seçimlere geniş bir katılımı arttırmaktı. Örneğin 1943 seçimlerinde ilk kez propaganda plakları hazırlanmış ve Türkiye'nin çeşitli illerine dağıtılmıştı. Bu plaklar belediye hoparlörlerinden halka dinlettirilmişti.¹⁹

5- 1946-1960 Demokrat Parti İktidarı

a- CHP İktidarının Güç Kaybetmesi- 1946 Seçimleri

Cumhuriyet Tarihi'nin dönüm noktalarından biri de II. Dünya Savaşı'nı takip eden ve Türk Demokrasi Tarihi'nin en kritik yerinde duran 15 senelik bir süreçtir.(1945-1960) II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya, siyasi rejimlerin değişimiyle, yeni bir siyasi yapılanma ve kamplaşma sürecine girmiştir. Bu bağlamda İtalya, Almanya ve Japonya'nın yenilmesiyle totaliter rejimler sona erdi. Demokratikleşme ve ekonomide liberalleşme revaçtaydı. Totaliter rejimler Batı'ya güven vermemekteydi. Bununla birlikte Türkiye üzerinde özellikle Boğazlar ve Doğu Anadolu ile ilgili talepleri nedeniyle Sovyet Rusya bir tehdit haline geldi.

Bütün bunlar olurken Türkiye'de yeniden çok partili hayat geçiş süreci yaşandı. Bu sürecin baş aktörü CHP'den kopan siyasetçilerin 7 Haziran 1945'te kurduğu Demokrat Parti'dir (DP).

DP kurulduktan 6 ay sonra, 1946 yılındaki ilk çok partili seçimlerde ilk

¹⁸ Öz, a.g.e., s.222-223.

¹⁹ Alkan, a.g.m., s. 53.

kez bir siyasal rekabet yaşanıyordu. Seçimler büyük bir heyecan içinde yapıldı. Demokrat Parti 465 milletvekilliği için 273 aday göstermiş, bunun da ancak 62'si seçilebilmişti. Ancak daha oy verme sırasında itirazlar başlamıştı. DP'nin seçim öncesinde ve sonrasında en çok eleştirdiği konu, seçim yasasının antidemokratik hükümleriydi. Seçimlerin ardından da usulsüzlük yapıldığını öne sürerek eleştiri dozunu arttırdı. Bu amaçla İstanbul başta olmak üzere Bursa, Balıkesir, Adana, Konya ve Ankara'da büyük mitingler yapıldı. Seçim sonuçlarına itiraz ettiyse de bir sonuç çıkmadı.²⁰ Bu usulsüzlük söylentileri nedeniyle bu seçimler "hileli seçimler" olarak anılacaktı.

1946 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin başında Recep Peker Hükümeti bulunuyordu. Türk Lirası'nın İkinci Dünya Savaşı içerisinde, iç ve dış değerleri arasında önemli derecede farklar belirlemiştir. Recep Peker Hükümeti, bu farkı yok etmeye kesin olarak karar vermişlerdi. 1931 yılından 1946 yılına kadar tam on beş yıl, Türk Lirası değerine hiç dokunulmamıştı. Türk ekonomisi bu zaman zarfında durağan bir daire içinde, kendi çapındaki hamlesi ile baş başa idi. Recep Peker Hükümeti, 1946 yılında Türk Parasına gerçek değer verilmesini istiyordu. Bu gerçek değeri vererek, dış fiyatlarla iç fiyatlar arasındaki farkın ortadan kaldırılması sağlanacaktı. Diğer taraftan da dış ticaretteki suni önlemler ortadan kaldırılacaktı. Dış ticaret canlandırılacaktı. Sonuçta üretimin çoğaltılması düşünülüyordu.

1946 yılında, "7 Eylül Kararları" diye anılan devalüasyon ile Türk Lirası'nın değeri%40'a yakın bir oranda düşürülmüştür. Bir dolar, iki lira 82 kuruş (2.82) olmuştur.²¹ Türk parasının değeri çok aşağı tutulmuştu. Çok aşağıda olan Türk parasının kıymeti ise, ithal mallarının fiyatlarını artırmış, yurt içindeki fiyat istikrarını bozmuştu. Hükümet bol mal ithal etmek istiyor, ithal edilecek bol mallarla dahildeki fiyat hareketlerini rekabetle ayarlayabileceğini umuyordu. Bu çeşitli ekonomik etki ve faktörlerle gerçekleşemedi. 1946 Devalüasyonu ağır sonuçlar getirdi. Üretimde beklenen sonuç sağlanamadı. Devlet giderleri arttı. Bütçe açıkları çoğaldı. Nakit hacmi yükseldi. Türk parasının satın alma gücü düştü. İthalat çoğaldı. İhracat düştü. Oysaki daha öncede belirtildiği gibi devalüasyonların temel amacı, ithalatın azaltılması, ihracatın çoğaltılmasıydı.

O yıllarda işadamlarımız çalışan insanlarımız, bugünkü gibi çeşitli dış ülkelere yayılmamışlardı. Ayrıca dış finansman kurumlarında,

²⁰ Alkan, a.g.m, s. 53-54.

²¹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:0, Cilt:1, Birleşim:3, (14.08.1946), ss.70-71.

bankalarda tasarruf meblağları olanlar olmadığı için, dışarıdan bu yollardan döviz girdisi de sağlanamadı. Bunların yanında 1946 devalüasyonunda, dış ticaret bilançosundaki açıklar büyüdü. Döviz stokları azaldı. Hayat pahalılığı artmaya başladı. İşsizlik ülkenin dört bir yanına yayıldı.²²

Bunun yanı sıra tek parti döneminde CHP, yüksek düzey bürokratları, subayları ve yerel eşraftan kişileri parti örgütüne sistemli bir şekilde dahil etmiş ve partinin merkez idari birimlerinde bulunan kilit pozisyonları, bürokrasi ve askeri kanattan gelen üyelerin hakimiyeti altına girmiştir. Taşradaki parti yerel teşkilatı ise, kırsal eşrafa mensup ailelerden gelen üyeler tarafından ele geçirilmiştir. Dolayısıyla, partinin sosyal tabanının genişletilmesi açısından pek fazla çaba gösterilmemiştir. CHP'nin taban olarak eşraf ve memura dayanan tarihsel bir çizgi izlemesi parti ile kitleler arasında yakın ilişkinin kurulmasını önlemiştir. CHP, eşraf-memur işbirliğine, daha doğrusu uzlaşmasına dayanan karakterini yakın zamana kadar sürdürmüştür.²³

Partinin elit örgüt yapısı içinde siyasi hareketliliği ve değişimi sağlayabilmek çok zor olmuştur. Yeni isimlerin ve tanınmamış kişilerin parti kademelerinde yükselme şansları son derece sınırlı olmuştur. Tek parti döneminde CHP, devletin yerel örgütlenmesine karşılık gelen bir örgütlenmeye sahip olduğundan, yerel parti örgütlenmeleri kitlelerden bağımsız, eşraf, parti ve devlet görevlileri koalisyonu görünümünü vermiştir.²⁴

II. Dünya Savaşı yıllarında alınan ekonomik tedbirler halkı zor durumda bırakmıştı. Bunlar 1940 tarihli Milli Koruma Kanunu (iktidara fiyat ve arzı belirleme, halkı zorunlu çalıştırma yetkisi veriyordu), 1942 Varlık Vergisi ve Milli Mücadele için konulmuş ve 1925'te kaldırılmış olan Aşar Vergisi'nin 1943'te tarım ürünlerine yeniden getirilmesi sebebiyle halkın yeni bir anlayışa yönelmekte zorluk çekmeyeceği açık şekilde görülmeye başlandı. Bütün bu sosyo-ekonomik ve siyasi gelişmeler CHP'nin 1950 seçimlerinde büyük bir düşüş yaşamasına ve iktidarı kaybetmesine neden olacaktır.

b- DP'li Yıllar: DP'nin Yükselişi ve Düşüşü: 1950,1954,1957

²² Esat Çelebi, "Türkiye'de Devalüasyon Uygulamaları (1923-2000)" *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, İstanbul, 2001, C.2, No.3, s. 59.

²³ Arsev Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP-AP (1961-1980)*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993, s. 24-25.

²⁴ Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu:1945-1971", *Geçiş Süresince Türkiye*, (der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), İstanbul, Belge Yayınları, 1990, s.114.

Seçimleri

CHP 1950'ye kadar geçen dönem içinde ılımlı politikalar takip etmeye çalıştı. Bürokratların tarafsızlaştırması, gizli oy açık sayım gibi demokratikleşmeler sağlandı. Recep Peker yönetimindeki katı, merkezîyetçi hükümetin yerine Hasan Saka ve Şemsettin Günaltay gibi ılımlılardan kurulu hükümetler getirildi.

14 Mayıs 1950'deki seçimlerde DP 408, CHP 69 sandalye kazandı. 1950 seçimleri öncesinde, 16 Şubat 1950'de Şemsettin Günaltay hükümeti, muhalefetteki DP'nin de eleştirilerini dikkate alarak demokratik bir seçim yasası hazırladı. Bu yasaya göre seçimler tek dereceli, genel, eşit, gizli oy, açık tasnif esasına göre yapılacaktı. Seçimlerde propaganda serbest bırakılmış ve yargı güvencesi getirilmişti. Artık bütün gözler seçim gününe çevrilmişti. Mayıs başında partiler radyoda propaganda konuşmalarına başladılar. DP, bu seçimde hala belleklerde olan çok çarpıcı bir afiş kullandı. Afiş, Selçuk Milar tarafından bir gecede çizilmiş, ülkenin dört bir yanına asılmış ve çok yankı uyandırmıştı. Afişte bir "el" resmedilmiş ve şu yazı yer almıştı: "Yeter Söz Milletin!." Bu afiş, DP'nin seçimi kazanmasına önemli bir katkı yaptı.

Seçimler sonucunda CHP 69 milletvekili, Millet Partisi ise bir milletvekili çıkarmıştı. Bağımsız milletvekillerinin sayısı ise 9'du. Türkiye'de ilk iktidar değişikliği son derece barışçı bir ortamda ve seçimle gerçekleşiyor ve çok partili siyasal hayat yeni bir boyut kazanıyordu. Meclis 22 Mayıs'ta toplandı. Meclis başkanlığına Refik Koraltan, cumhurbaşkanlığına Celal Bayar seçildi. Hükümet, Adnan Menderes'in başbakanlığında kuruldu.²⁵

1950-1953 yılları arasında ekonomik açıdan büyüme ve bolluk dönemi yaşandı. Bu dönemde elverişli hava koşulları ve tarıma açılan yeni alanlar sayesinde tarımsal üretim artmıştı. Öte yandan Kore Savaşı nedeniyle dünya piyasalarında tarımsal ürünlere yönelik bir talep ortaya çıkmıştı. Üstelik II. Dünya Savaşı nedeniyle hazinede döviz ve altın birikimi vardı. Buna 1950 sonrası ihracat gelirleri de eklenince Türkiye bir "bolluklar ülkesi"ne dönüşmüştü. "Altın yıllar" DP'ye ikinci zaferini kazandırdı²⁶.

²⁵ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Çeviren: Ahmet Fethi. İstanbul, Hil Yayınları, 1996, s. 51.

²⁶ Alkan, a.g.m., s. 54.

Tablo:3 Traktör Sayısı ve Traktörle İşlenen Toprak Oranları
Kaynak: DİE

Yıllar	Traktör	Traktörle işlenen alanın tüm tarımsal alana oranı
1940	1.066	1
1950	16.585	9
1960	42.136	14
1970	105.865	33
1972	135.726	40
1973	156.139	47
1974	200.466	61
1975	243.066	75
1976	281.802	88
1978	370.259	-
1979	440.502	-
1983	436.369	-
1993	725.00	-

1954 genel seçimlerinin arifesine gelindiğinde, ülkenin genel görünümü şöyle özetlenebilir. Türkiye Batı'nın en sadık dostlarından biriydi; dışta ve içte azgın bir komünizm düşmanlığı egemendi. Halk, henüz enflasyon ve yokluğa dönüşmemiş olan iktisadi liberalizmin sağladığı genel canlanmadan, bürokrasinin gücünün kırılmış olmasından hoşnuttu. DP içinde Menderes'in kişisel yönetimi giderek yoğunlaşmıştı, parti-içi demokrasi hızla boğulmaktaydı. Geniş kitlelerin hoşnutluğuna karşılık, aydınların bir kesimi, izlenen bu siyasetler demetin tehlikeli sonuçlara götüreceğinin farkında olmakla birlikte, iktidar, bunların eleştirilerinin duyulmaması için siyasal liberalizme giderek sırt çevirmekteydi. Örneğin, genel seçimlerden az önce, 9 Mart 1954'te çıkarılan yeni bir basın yasası ile özellikle resmi görevlilerin saygınlığına, ününe veya servetine zarar verecek yayınlar ağır yaptırımlara bağlanmıştı.

2 Mayıs 1954 seçimlerinde DP 503, CHP sadece 31 sandalye kazandı. DP'nin, gittikçe otokratikleşmesi, muhalefet üzerinde baskı kurması ve ekonominin kötüleşmesi, enflasyonun artması üzerine kentli tabanının

ve üniversite üyelerinin desteğini kaybetti. Enflasyondan ilk etapta etkilenmeyen kırsal kesimin desteğini muhafaza etti.

DP ekonomideki gelişme sayesinde 1954 yılında yapılan seçimlerde de başarı gösteriyor ve seçimin galibi oluyordu. Seçim sistemi sayesinde %57'ye yakını oy almış ama milletvekilliklerinin %93'ünü kazanmıştı. CHP ise oyların %35'ini almış ama milletvekilliğinin ancak %6'sına sahip olmuştu. Köylü Partisi 5, bağımsızlar ise 10 milletvekili kazanmıştı. Parlamento aritmetiği, DP'ye geniş bir hareket alanı sağladı. DP, meclis çoğunluğu ile ulusal iradeyi özdeşleştirmişti.²⁷

Tablo:4 1950-1960 Yılları arasında Yapılan Seçimler Kaynak: DİE

	1950	1954	1957
Nüfus	20807000	23204000	25250000
Kayıtlı seçmen sayısı	8905743	10262063	12078623
Kayıtlı seçmen sayısının nüfusa oranı %	42,80167	44,22541	47,83613
Oy kullanan seçmen sayısı	7953085	9095617	9250949
Katılım oranı (%)	89,30288	88,63342	76,58943
Geçerli oy sayısı	-	-	-
Milletvekili sayısı	487	541	610
Siyasi parti ve bağımsızlar			
Cumhuriyet Halk Partisi			
Alınan oy	3148626	3193471	3825267
Oran	39,6	35,1	41,4
Milletvekili	69	31	178

²⁷ Eroğul, a.g.e, s. 124.

Cumhuriyetçi Millet Partisi	Alınan oy	-	480249	604087
	Oran	-	5,3	6,5
	Milletvekili	-	5	4
Demokrat Parti	Alınan oy	4391694	5313659	4497811
	Oran	55,2	58,4	48,6
	Milletvekili	415	503	424
Köylü Partisi	Alınan oy	-	50935	-
	Oran	-	0,6	-
	Milletvekili	-	-	-
Hürriyet Partisi	Alınan oy	-	-	321471
	Oran	-	-	3,5
	Milletvekili	-	-	4
Millet Partisi	Alınan oy	368537	-	-
	Oran	4,6	-	-
	Milletvekili	1	-	-
Türkiye İşçi Partisi	Alınan oy	-	910	-
	Oran	-	0	-

	Milletvekili	-	-	-
Yeni Türkiye Partisi	Alınan oy	-	-	463
	Oran	-	-	0
	Milletvekili	-	-	-
Bağımsızlar	Alınan oy	44537	56393	1850
	Oran	0,6	0,6	0
	Milletvekili	2	2	-

1954 yılında ekonomik açıdan sıkıntılı bir dönem başladı. Elverişli hava koşulları bitmiş, tarımsal üretim gerilemeye başlamıştı. Kore Savaşı bitmiş, dünya piyasalarındaki tarımsal ürün talebi de sona ermişti. DP, seçim sarhoşluğu içinde iktisadi kuralları bir kenara itti. Daha az büyüme ve daha az harcama yapmayı tercih etmedi. Dünya piyasalarında tarımsal malların fiyatları hızla düşerken Toprak Mahsulleri Ofisi devreye sokuldu. Buğday yüksek fiyatla alındı, ama kentliye de ucuz ekmek yedirildi. Aradaki fark TMO'nin zararı olarak görüldü. Bu sübvansiyon piyasadaki para miktarının artmasına neden olmuş ve döviz darboğazı gündeme gelmişti. Dış kredi arayışı başladı. Hükümetin başvurusu üzerine Ankara'ya ilk kez IMF heyeti geldi.

IMF klasik reçetesini öneriyordu: "Harcamaları kısın, KİT ürünlerine zam yapın ve dış ödemeler dengesini için yüksek oranlı bir devalüasyon gerçekleştirin." Hükümet seçime giderken "kemer sıkamak" niyetinde değildi. Ekonomik sıkıntı, siyasal gerginliği de beraberinde getirdi. Siyasal ve toplumsal muhalefet güçleniyordu. DP ise muhalefete, basına, üniversitelere ve aydınlara yönelik bir sindirme programı uygulamaya başladı. Baskıcı bir yönetimin ilk sinyalleri verilmişti. Ancak ekonomik bunalımın derinleşmeye başlaması istikrar tedbirlerinin ertelenemez hale gelmesi demektir. Bu nedenle ekonomik önlemler ertelendi, seçim tarihi ise bir yıl erkene alındı.

DP, seçim öncesinden seçim yasasında değişiklikler yaptı. Partilerin seçime il ve ilçe örgütlerini tamamladıkları illerde girebilecekleri hükmü getirildi. Bunun yanı sıra seçimlerde partilerin ittifak yapmasını

engelleyici değişiklik yapıldı. Son olarak seçim tarihinden 6 ay evvel partisinden ayrılmamış olanların başka partilerden aday olamayacağı hükmü getirildi. Bu son hüküm DP'den ayrılan Mehmet Fuad Köprülü'yü hedef alıyordu.

1957 seçimlerinde DP'nin oyları öncekilere göre azaldı, ancak seçim sistemi sayesinde 419 sandalye kazandı. CHP 173, CMP 4 ve Hürriyet Partisi ise 4 milletvekili çıkardı, 2 de bağımsız milletvekili vardı. CHP %41 oranında oy alırken milletvekilliği oranı %29 da kalmıştı. DP ise %47 oranında oy almasına rağmen milletvekilliğinin %70'ine sahip oldu. CHP birçok yerde usulsüzlük yapıldığı iddiasıyla sonuçlara itiraz etti.²⁸

1950 yılından sonra birden girişilen enflasyonist yatırımların ve altın karşılığı kağıt para sisteminden uzaklaşarak, karşılığında altın stoku bulunmayan dinamik kağıt para sistemi uygulamasının doğurduğu fiyat yükselmeleri, devalüasyon operasyonundan sonraki yıllarda da devam ediyordu. Sabit ve dar gelirli vatandaşın geçim sıkıntısı, her geçen artıyordu. Özellikle, Türk parasının dış piyasalardaki değerinin sürekli olarak düşmesi, ülke ekonomisinin itibarını sarsıyordu. Bütün bunların yanında, 1958 yılı devalüasyonu, ödemeler bilançosundaki bazı önemli boşlukları kapatmış, fakat beklenen ekonomik dengeyi sağlayamamıştır. Seçimlerin ardından 4 Ağustos 1958 tarihinde "İktisadi İstikrar Tedbirleri" adı altında yapılan bu devalüasyonda, Türk Lirası %220 değer kaybederek; bir dolar, 900 kuruş yani 9 TL olmuştur. Devlet harcamaları kısıyor, KİT ürünlerine zam yapıyordu.²⁹ Ekonomik ve siyasal bunalım gittikçe derinleşti. İlk askeri Darbeye giden yolun siyasal taşları da döşenmeye başlamıştı. Tahkikat Komisyonu ise sonun başlangıcıydı. Dönem boyunca seçimlerde uygulanan basit çoğunluk sistemi seçmen tercihinin parlamentoya yansımalarını önledi. DP aldığı oyun çok üzerinde temsilci elde etti. Seçim sistemi siyasal gerilimin kaynaklarından biri haline geldi.³⁰ 1959 yılına gelindiğinde Türkiye bir ara %208'lik enflasyon oranıyla %5310'luk enflasyon oranına sahip Brezilya'nın ardından dünyanın en yüksek enflasyona sahip ikinci ülkesi olmuştur.

²⁸ Eroğul, a.g.e., s.125.

²⁹ Çelebi, a.g.m., s. 60.

³⁰ Alkan, a.g.m., s. 55.

Tablo:5 1955-1960 Yılları Arası Bazı Ekonomik Göstergeler

Kaynak: DİE

Yıllar	Büyüme Oranı	Enflasyon oranı	İşsizlik Oran	Kişi başına GSMH \$
1955	7,9	7,1	7,3	286
1956	3,2	16,9	7,8	322
1957	7,8	18,7	8,2	414
1958	4,5	15,1	8,7	481
1959	4,1	19,5	9,1	583
1960	3,4	5,3	9,6	358

Ayrıca 1955'li yıllardan itibaren başlayan ekonomik yavaşlama, durgunluk ve giderek ortaya çıkan kriz belirtileri, DP iktidarını sarsmaya başlamıştı. Özellikle kentlerin sabit gelirli çalışanları için enflasyon ciddi bir sorun oluşturuyordu. Gerçek ücretlerin düşmesiyle işçi, memur, subay, üniversite öğretim üyesi gibi sabit gelirli meslek grupları bu gelişmeden olumsuz etkilenmişti. Sanayiciler de tarıma çok fazla kaynak aktarıldığını ileri sürüyorlar, plansız ve programsız ekonomiden şikayet ediyorlardı. Örnek olarak İstanbul'da 333 temel maddenin fiyatı 1955'de 174,6 lira iken 1956'da 228,7 lira olmuştur.³¹

Bir kıyas yapma açısından başka ülkelerin durumuna da göz gezdirmek gerekir. Batı Almanya, 1954 yılında yaptığı bir istatistikte yıllık köylü kazancını 12.950 lira olarak kaydetmiştir. Bunun yanında Amerika, köylü kazancı yerine çiftlik kazancını ele almış ve memleketinde 4.782.416 çiftlik olduğunu tespit ederek, bunların ortalama yıllık kazançlarının 9.200.479 lira olduğunu ilan etmiştir. Yine Amerika'da 1959 yılında yapılan istatistiklerde genel kazanç ortalaması ayda 4.940 lira olarak ifade edilmiştir. Komşumuz Yunanistan'da 1961 yılı başında yapılan istatistiklere göre ortalama köylü kazancı 4.860 lira olarak belirmiştir. Bu da Türk köylüsünün kazancından beş kat daha fazla bir gelirdir.³²

Karpat'a göre DP liderlerinin seçim başarıları, Türk komünal felsefesini

³¹ Cumhuriyet, 2 Mayıs 1956, s. 1.

³² Cumhuriyet, 24.11.1961, s. 3.

ve köyler ve kasabalardaki liderlik geleneğinin temellerini pragmatik ve gerçekçi bir şekilde anlamalarından kaynaklandı. Onlar, bu anlayışlarına dikkate değer sayıda köylüye biraz yardım ve doyum getiren bir iktisadi teşvik eklediler. Menderes, sadece Türk köylerinde hüküm süren komünal geleneklere güvenmedi; dahası siyasal eşitlik, oy verme hakkı ve genel seçimler gibi modern kavram ve uygulamaların kullanımı yoluyla bu gelenekleri yeniden canlandırdı. O, sonunda, halka eşitliği, hakları ve özgürlükleri refahla ve maddi ilerlemeyle eş tutmayı öğretti. Sonra, bu suretle formüle edilmiş talepleri kendi siyasal amaçları için sömürdü ancak böyle yapmakla Menderes, Türk siyasetini talep oluşturma ve tatmin etmenin yeni bir aşamasına taşıdı.³³

Bu dönemde uygulanan genel oy, siyasal katılmayı sağlamada yalnızca bir ilk adımdır, örneğin, yerel eşrafın tüm yöre halkının oyunu sürüklediği bir seçim türünde, oya katılma oranı yüksek de olsa, seçmenin siyasal katılma düzeyinin düşük olacağı açıktır. Türkiye’de Çok Partili düzenin ilk yirmi beş yılında, siyasal katılma işte bu nitel yönden de gelişmiş, ülke çağdaşlaştığı ölçüde seçmenlerde giderek daha bilinçli bir oy kullanma eğilimi gözlenmiştir. İşin ilginç yanı, Türkiye’nin en ilerlemiş bölgelerinde, siyasal katılmadaki bu nitel değişimin yalnızca şu veya bu partiyi tercihte daha usçu davranma biçiminde değil, var olan seçeneklerin hiç birini beğenmeyip bilinçli olarak oy vermeme biçiminde de yansımasıdır. Başka bir deyişle, ilerlemiş bölgelerde oya katılmadaki göreceli düşüklük, çağdaşlaşan Türkiye’de siyasete ilgisizleşmenin işareti değil, etkin bir siyasal protesto göstergesi olmaktadır.

Siyasal katılmanın başka bir göstergesi, siyasal platformda tartışılan sorunların niteliğidir. Siyaset ancak toplumun farklı kesimlerinin geçim davasına bağlandığı ölçüde demokratikleşebilir. Türkiye siyasal yaşamında bu açıdan dönüm noktası, 1960 yılıdır. Ondan önce en çok tartışılan sorunlar basın özgürlüğü, memur güvencesi, toplantı ve gösteri hakkı gibi konularda yer alırken, 27 Mayıs’tan itibaren kamuoyunu en çok ilgilendiren sorunlar kalkınma stratejileri, türlü sınıfların çıkarları gibi çok daha somut konulara kaymıştır. 1960 öncesi ve sonrası parti propagandalarına ve basındaki tartışmalara bakıldığında, bu ayrım hemen göze çarpmaktadır. İşte bu açıdan da Çok Partili düzen, ülkede giderek artan bir demokratikleşme süreciyle

³³ Kemal Karpat, **Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm, Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme**, İstanbul, İmge Yayınları, 2003, s. 297.

birlikte gelişmiştir.³⁴

6- 1960-1970 Dönemi

a-Darbe Sonrası Dönem-Koalisyon Hükümetleri Dönemi- 1961 Seçimleri

Darbe sonrası dönem, Cumhuriyet tarihi için çok önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü gerek Türkiye’de gerek dünyada birçok önemli olay bu dönemde yaşanmıştır. Türkiye’nin sosyal yapısı hızlı bir değişim sürecine girmiş ve günümüze kadar uzanan etkileriyle siyasi, askeri vb. gibi devletin zirvesindeki kurumların düşüncel alt yapıları 1950-1960 dönemlerinde daha belirgin hale gelmeye başlamıştır.

1960’lı yıllar siyasi ve sosyolojik açıdan da ilginç özellikler taşımaktadır. Bugün bile siyaset terminolojisinde en ön sıralarda söylenen “kemer sıkma” deyişi bu yıllarda ilk kez duyulmuşur. Bu dönemde alınan dış borçların nemaları günümüze kadar gelerek katlanmıştır Köylü kesim bu yıllarda kentlere göçmeye başlamış ve şehirlerin farklılaşma süreci başlamıştır. Türkiye’nin sosyal yapısı değişime uğramıştır.

Türk siyasi hayatının son 40 yılına damgasını vuran Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit’in yıldızları bu dönemde parlamıştır. Yine bu dönemde kurulan AP daha sonra aynı çizgide kurulacak diğer partilere beşiklik yapmıştır. Ayrıca Türkiye bir koalisyon hükümetleri sürecine girmiş ve siyasi istikrarın yakalanmasında ciddi sıkıntılar yaşanmıştır.

Ülkenin sosyo-ekonomik durumuyla ilgili açık seçik bir fikre sahip olunamaması, 27 Mayıs hareketini başlatan kişilerin ortak özelliğiydi.³⁵ Bununla birlikte, geçiş döneminde ekonomi ve maliye alanında önemli politika değişiklikleri yapılmıştır: “...büyük inşaatlar ve kent yapım projeleri durduruldu. Bankalar kapatıldı, ileri gelen iş adamlarının özel hesapları donduruldu, krediler kaldırıldı, kredi artışını önlemek için kredi faizleri yüzde 12’ye çıkarıldıktan sonra banka çalışmalarına kısmen izin verildi. Piyasada isteği azaltmak için ücretlilerin aylıklarından zorunlu tasarruf bonusu kesintisi yapıldı. Fiyat kontrolleri ile gıda maddelerinin fiyatları düşürüldü... Gelir vergisine tabi olanlardan servet beyanı istendi...”³⁶ , “...gelir vergisi kanunu ile düşük gelirli için asgari geçim indirimi sağlanmış ve büyük toprak sahiplerinin vergilendirilmesi yoluna gidilmiştir. Arsa ve bina vergileri

³⁴ Eroğul, a.g.e., s. 156.

³⁵ Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Çeviren: Babür Kuzucu C.II, İstanbul, Belge Yayınları, 1977, s. 237.

³⁶ Doğan Avcioğlu, **Türkiye’nin Düzeni**, I.Kitap, İstanbul, Tekin Yayınları, 1987, s.772.

arttırılmıştır. Sosyalizasyon kanunu ile en uzak köyler sağlık hizmetlerinin götürülmesi arzulanmıştır. Eğitim seferberliği amaç edinilmiştir. Hayat pahalılığı artmakla birlikte gelirlerin düşük olması ve siyasi istikrarın tam sağlanamaması, vatandaşın rahat ve güvenli bir zeminde yaşamasının önünde engel olarak kalmıştır. Bu dönemle ilgili gazetelerde çıkan verileri, bu söylenenleri destekler niteliktedir.³⁷

Bu verilere göre, 5 kişilik bir ailenin sadece aylık yiyecek masrafı normal standartlarda 1955 yılında 228 lira 48 kuruş iken 1962 yılında 633 lira 33 kuruş civarında tutmaktadır.³⁸ Bir memur 1955 yılında aylık 389, 1962 645 lira civarında maaş almaktaydı.³⁹ Devlet Planlama Teşkilatı verilerine göre bir çiftçinin yıllık ortalama geliri 950 liraydı.⁴⁰ Bu açıdan değerlendirilirse koalisyon hükümeti döneminde Türkiye ekonomik olarak ciddi sıkıntılar çekmekteydi. Standart bir buzdolabı fiyatı 4000 liraydı. Bir çiftçi bir buzdolabı alabilmek için ortalama 4 yıl hiçbir harcama yapmadan para biriktirmek zorundaydı.

Türkiye’de bu dönemde göçün artması belli başlı çevre koşullarının olumsuz yönde değişime uğramasıyla paralel hareket izlemektedir.

Toprak, üzerinde bitki örtüsü olmaksızın nemliliğini koruyamadığından, çoğunlukla verimsiz ve kuru kaldı. Sonunda, cumhuriyet döneminde, hükümetin ağaç kesimine katı kısıtlamalar getirmesi üzerine, geçimlerini geriye kalan ormanı kullanmak ya da koyun otlatmak suretiyle kazanan birçok köylü geçim araçlarından mahrum kaldı. Bunun sonucu olarak birçoğu, geçim arayışı içinde memleketlerini terk etti. Ekolojik trajedi daha ileri boyutlara vardı. Açlık çeken nüfus, kayalıklara ve dik yamaçlara tırmanabilen ve yiyecek arayışında uzak mesafeleri çabucak kat edebilen yegane hayvan olan keçiyi daha fazla yetiştirmeye başladı. Bu süreçte keçiler, tomurcukları ve küçük ağaçları yiyip toprağı daha da viran ve verimsiz hale getirdi. Son olarak, 1938 ile 1959 arasında meydana gelen bir dizi şiddetli deprem, köyleri tahrip eden ve ekilebilir alanların bazılarını taş parçalarıyla dolduran muazzam toprak kaymalarına neden oldu.⁴¹ Bütün bunlar 1960’lı yıllarla birlikte göçlerin artmasının başlıca sebeplerindendir.

³⁷Avcıoğlu, a.g.e., s.772.

³⁸ Cumhuriyet, 24.02.1962, s. 3.

³⁹ Cumhuriyet, 16.01.1962, s. 3.

⁴⁰ Cumhuriyet, 23.11.1961, s. 1.

⁴¹ Karpat, a.g.e., s. 101.

Tablo 6: On üç Türk kentinde gecekondü nüfusu (1960'ların başı)⁴²

	Gecekondü konutu sayısı	Toplam gecekondü nüfusu	Toplam kent nüfusu	Kent nüfusu içindeki yüzdesi
Adana	18,925	104,088	231,548	44.95
Ankara	70,000	385,000	650,067	59.22
Antakya	2,635	14,493	45,674	31.73
Bursa	8,713	47,922	153,886	31.14
Diyarbakır	1,400	7,700	79,888	9.64
Erzincan	3,500	19,250	36,420	52.86
Erzurum	5,750	31,625	90,069	35.11
İskenderun	4,275	23,513	62,061	37.89
İstanbul	120,000	660,000	1.466.535	45.02
İzmir	18,025	99,138	296,635	33.42
Mersin	896	4,928	68,485	7.19
Samsun	5,700	31,350	87,688	35.75
Zonguldak	14,000	77,000	54,110	—

1960 ile 1970 yılları arasında sanayileşmenin hız kazanmasıyla birlikte toplumsal yaşamda dalgalanmalar olmuştur. Her yıl yüz binlerce köylü topraklarından ayrılarak, büyük şehirlerdeki işsiz işçiler safına katılmıştır. Öte yandan tarım üretiminin geçirdiği dönüşüm ile de köylü yığınları bizzat köylerinde proleterleştiler. Böylece 1960 ile 1970 yılları arasındaki dönem boyunca emperyalizmden destek gören yerli burjuvazinin gücüne karşı çıkabilecek tabandan gelme bir muhalefet gücü oluştu.”⁴³

⁴² Karpat, a.g.e., s. 110.

⁴³ Yerasimos, a.g.e., s. 248.

Tablo 7: Kentsel Nüfusun Büyümesi (1960-1990)⁴⁴

Kentsel Nüfus Yüzdesi (Yıllar)

Kent Büyüklükleri	1960	1980	1990
10.000 - 20.000	15.8	10.8	8.0
20.000 - 50.000	21,9	15.2	12.7
50.000 - 100.000	17.0	10.7	11.9
1000.000 - +	45.3	63.3	67.4

1961 seçimleri sonucunda hiçbir parti gerekli çoğunluğu sağlayamamıştı. Bunun belli başlı iki nedeni vardı. Birincisi; DP'nin kapatılmasından sonra bu partinin yerini almaya çalışan çok sayıda siyasal partinin kurulması ve dolayısıyla oyların bölünmesidir. İkincisi ise; çoğunluk sisteminin yerine getirilen nispi temsil esasına göre seçim yapıldığı için, hiçbir parti çoğunluk sağlayamamıştır. Getirilen nispi temsil sisteminin amacı hiçbir partinin mecliste ezici bir çoğunluğa sahip olmamasını sağlamaya yöneliktir. Fakat getirilen bu sistem 1961-1965 yılları arasında ülkenin koalisyon hükümetleri ile idare edilmesine ve siyasal istikrarsızlığa yol açmıştır. Bu süre zarfında dört ayrı koalisyon hükümeti kurulmuştur.

b- Sorunların Artması Ve Muhtıra'ya Doğru Giden Siyaset: 1965-1969 Seçimleri

1961 Anayasasının kabulünden sonra 1965 seçimlerine kadar geçen süre, Türkiye'nin dahili siyasal hayatı, siyasi partilerle sosyal gruplar arasında meydana gelen anlaşmazlık ve darbe teşebbüsleri ile geçmiştir.

Bu ortamda 10 Ekim 1965' de yeni seçimler yapılmıştır. Seçime katılma oranının % 71.3 olduğu seçim sonuçları aşağıdadır: Çok partili siyasi hayata geçtiğimizden bu yana Türkiye'nin sosyal yapısı hızla değişmiştir. Özellikle 1960'lı yıllar kentleşmenin, yaygın göçün, ekonomide ticarileşmenin ve sanayileşmenin iyice hızlandığı yıllardı. Toplumdaki bu hızlı hareketlilik, ister istemez siyasal partileri ve partilerin siyasetteki yaklaşımlarını büyük ölçüde etkilemiştir. Bu nedenle, 1980 darbesinde de olduğu gibi, 1971 dolaylı müdahalesinin gerisinde de bu dönemin parti sistemi, parti seçkinleri arasındaki etkileşim yatmaktadır. AP, 1960'lı yıllarda desteğini büyük ölçüde iş

⁴⁴ Ruşen Keleş, **Kentleşme Politikaları** İmge Yay. 3. bas. 1996, s. 43.

çevresinden, tarımsal kesimden, köylülerden ve kentsel marjinal gruplardan almaktaydı. Hem farklı grupların çıkarlarını temsil bakımından, hem de dine ve dini duygulara ılımlı yaklaşımı bakımından DP'ni izlemekteydi. Ancak DP'den farklı olarak, askerler, bürokrasi ve aydınlardan oluşan seçkinlere karşı bir strateji izlemek yerine, bir yandan seçimlerdeki başarısını sürdürmek için DP'nin politikalarını izlerken, diğer yandan orduyu tarafsızlaştırmaya, bürokrasinin üst kademelerine sızmaya ve aydınlardan önemini azaltmaya çalıştı. Böylece AP, CHP'ni eski ortaklarından kısmen ayırmayı başardı.

Tablo 8: 1961,1965,1969 Yılları Seçim Sonuçları Kaynak: DİE

		1961	1965	1969
	Nüfus	28.227.000	31.149.000	34.443.000
	Kayıtlı seçmen sayısı	12.925.395	13.679.753	14.788.552
	Kayıtlı seçmen sayısının nüfusa oranı %	46	44	43
	Oy kullanan seçmen sayısı	10.522.716	9.748.678	9.516.035
	Katılım oranı (%)	81	71	64
	Geçerli oy sayısı	10.138.035	9.307.563	9.086.296
	Milletvekili sayısı	450	450	450
Siyasi parti ve bağımsızlar				
Adalet Partisi	Alınan oy	3.527.435	4.921.235	4.229.712
	Oran	35	53	47
	Milletvekili	158	240	256

Cumhuriyet Halk Partisi	Alınan oy	3.724.752	2.675.785	2.487.006
	Oran	37	29	27
	Milletvekili	173	134	143
Cumhuriyetçi Güven Partisi	Alınan oy	-	-	597.818
	Oran	-	-	7
	Milletvekili	-	-	15
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi	Alınan oy	1.415.390	208.696	-
	Oran	14	2	-
	Milletvekili	54	11	-
Millet Partisi	Alınan oy	-	582.704	292.961
	Oran	-	6	3
	Milletvekili	-	31	6
Milliyetçi Hareket Partisi	Alınan oy	-	-	275.091
	Oran	-	-	3
	Milletvekili	-	-	1
Türkiye Birlik Partisi	Alınan oy	-	-	254.695

	Oran	-	-	3
	Milletvekili	-	-	8
Türkiye İşçi Partisi	Alınan oy	-	276.101	243.631
	Oran	-	3	3
	Milletvekili	-	14	2
Yeni Türkiye Partisi	Alınan oy	1.391.934	346.514	197.929
	Oran	14	4	2
	Milletvekili	65	19	6
Bağımsızlar	Alınan oy	81.732	296.528	511.023
	Oran	1	3	6
	Milletvekili	-	1,00	13,00

Diğer yandan CHP'nin 1950-1961 seçimleri sırasında elde etmiş olduğu az değişir görünen oy oranı, 1969 seçimlerinde köklü bir şekilde sarsılmıştır. Bu açıdan bakılınca bölge, sınıf, gelir kategorisi ve cins farkına bakmaksızın bu partinin donmuş bir oy bloğuna sahip olacağı varsayımının geçersizliği ortaya çıkmıştır. Özellikle 1965 ve 1969 seçimlerindeki başarısızlıkları karşısında parti, politikalarını değiştirme ihtiyacını hissetmeye başladı. Türk toplumundaki değişim sınıflarının fonksiyonel olarak yavaş yavaş ayrışmaya başlaması, siyasette de sağ-sol yelpazesinin oluşması biçiminde kendisini göstermiştir. CHP'nin de bu yelpaze içindeki yerini alması gerekiyordu. CHP 1965 yılında kendisini "Orta'nın Solu"nda yer alan bir parti olarak ilan ettiğinde o güne kadar Türk siyasetindeki temel ayrılık olan, bir yandan "geleneksel grup", diğer yandan bunun karşıtı olan "ilerici grup" ayrımının yerinin "sağ" ve "sol" ayrımı almış oldu. CHP'nin pragmatik siyaset anlayışını

belirleyen, sosyal demokrat bir parti görünümüne girmesi parti içinde eski bürokratik siyasetçilerle yeni radikal siyasetçiler arasında çatışmalara sebebiyet vermişti.⁴⁵

1965 seçim sonuçları bize bazı gerçekleri göstermiştir. AP'nin birinci parti olarak çoğunluğu sağlamasının altında bazı nedenler yatmaktadır. Öncelikle halk AP'ni DP'nin uzantısı saymaktaydı. Bir başka neden ise, seçmenin 27 Mayıs eyleminden ve eylem sonrası yönetimden CHP'ni sorumlu tutması idi. 1965 seçimleri 1961 öncesi iki zıt kutbu oluşturan partilerin kutuplaşma eylemlerinin başka adlar ve olaylar altında bile devam ettiğini bize göstermiştir. Sağ kanat partileri eski DP oylarını toplayabilmek için MBK'ne ve 1961 Anayasasına saldırırken, CHP rejimi korumak amacıyla askerlere, sivil bir hükümetin de ülkeyi geçiş döneminde önemli bir sorun yaratmadan yönetebileceğini göstermeye çalışıyordu. Buna ek olarak halk ortak ve güçsüz hükümetlerden bıkmıştı. Bunu iyi değerlendiren AP, "güçlü hükümet" imgesini seçim sırasında başarıyla kullandı.⁴⁶ 1969 seçimlerinde de AP, milletvekili sayısını 260'a çıkararak, seçimden birinci parti olarak çıkmıştır. Seçime katılma oranı % 65'in altında olmuş, verilen oyların % 46.5'ten fazlasını AP, %27.5'e yakınına ise CHP toplamıştır

Nihayet 1967 yılında bazı eski partililer partiden ayrılarak Turan Fevzioğlu'nun başkanlığında daha merkezci ve Kemalist olan Güven Partisi'ni kurdular. Aynı sorunlarla uğraşan AP içinde bulunan hizipler sonunda AP'nden koparak küçük işadamlarını ve yerel çıkarları temsil eden DP (Demokratik Parti)'yi kurdular.

1965'ten sonra yaşanan olumsuz gelişmeler, 1969 sonrası iyice ayyuka çıkmıştır. Bu yüzden 1971 yılında ordunun, bu sefer dolaylı olarak, rejime müdahalesi gelmiştir. Böylece Türkiye'de yaşanan ikinci demokrasi deneyimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Parti kutuplaşmasının giderek keskinleşmesi bu dönemin ilk yarısında kurulan koalisyon hükümetlerini işlemez hale getirmiştir. Hiçbir parti, oy kaybetme kaygısıyla, ülkenin önemli sorunlarına çözüm getirmek amacıyla da olsa, diğer bir partiyle uzlaşmaya yanaşmıyordu. Bu dönemin önemli sorunlarından olan ve ordunun da 1971'de müdahalesini meşrulaştırmak için kullandığı siyasal şiddet ve terör eylemlerinin kontrol altına alınamamasının asıl sebebi, siyasal partilerin çözümler için bir araya gelmemeleri, hiçbir konuda uzlaşmaya

⁴⁵ Hakan Altıntaş, "Türk Siyasal Sisteminde Siyasal Partiler ve Kentleşmenin Kutuplaşma Sürecine Etkileri", **Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, 2003, No. 5, s. 10.

⁴⁶ Emre Kongar, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991, s.197.

yanaşmamalarıydı.⁴⁷

1968'den sonra gençlik hareketleri baş göstermiştir. 1960 ile 1970 yılları arasında sanayileşmenin hız kazanmasıyla birlikte toplumsal yaşamda dalgalanmalar olmuştur. Her yıl yüzbinlerce köylü topraklarından ayrılarak büyük şehirlerdeki işsiz işçiler safına katılmıştır. "Öte yandan tarım üretiminin geçirdiği dönüşüm ile de köylü yığınları bizzat köylerinde proleterleştiler. Böylece 1960 ile 1970 yılları arasındaki dönem boyunca emperyalizmden destek gören yerli burjuvazinin gücüne karşı çıkabilecek tabandan gelme bir muhalefet gücü oluştu.⁴⁸

1965 AP iktidarıyla birlikte, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı hazırlama işi el değiştirmiştir. DP'nin başlattığı gelişme biçimi büyük burjuvazinin yanındadır. Böylece 1950 yılından başlayarak oluşan değişimler ve bu değişimlerin yarattığı sorunlar daha da belirginleşir.

Köyden ya da küçük yerleşim bölgelerinden büyük şehirlere göçte artış meydana gelir. "Şehirlerde görülen sanayileşme kırlardaki makineleşmeden çok sonra geliyordu ve bu sanayileşme göçmen iş gücünü emmekte hep yetersiz kalıyordu. 1960 ile 1970 yılları arasında şehirleşme hızı % 18 dolaylarına ulaşırken sanayileşme hızı sadece % 7 idi. Aradaki fark büyük çapta şehir lumpen proleteryasını oluşturuyordu. Batı ülkelerine işçi göçü de 1962'de başlamıştır. Yurtdışına giden işçileri önceleri vasıflı işçiler oluşturmuş daha sonra artan bir tempoyla devam eden göçe, köylüler katılmışlardır. Yurtiçi göçlerinde ise işsizliğin yanı sıra sağlık, eğitim, barınma gibi problemler ortaya çıkmıştır. 1970'in hemen öncesindeki yıllarda yapılan araştırmalar, gecekondu mahallelerinin İstanbul'da toplam nüfusun % 40'ına, Ankara'da ise toplam nüfusun % 60'ına ulaştığını işaret eder. Büyük şehirlerdeki konutların % 61'i bir veya iki odalıdır ve bunlara hane başına ortalama 5 kişi düşmektedir. Bu konutların büyük çoğunluğunda ise içme suyu yoktur.

⁴⁷ Altuntaş, a.g.e., s. 11.

⁴⁸ Yerasimos , a.g.e., s.393

Tablo 9: 1960-1969 Yılları Arası Bazı Ekonomik Göstergeler

Kaynak: DİE

Yıllar	Büyüme Oranı	Enflasyon oranı	İşsizlik Oranı	Kişi başına GSMH \$
1960	3,4	5,3	9,6	358
1961	2,0	2,9	10,1	194
1962	6,2	5,6	10,7	220
1963	9,7	4,3	9,8	249
1964	4,1	1,2	9,0	258
1965	3,1	8,1	8,2	271
1966	12,0	4,8	7,2	315
1967	4,2	7,6	6,0	341
1968	6,7	3,2	5,7	537
1969	4,3	7,2	5,5	586

7- 1970-1980 Toplumsal Karışıklıkların Artması: 1973-1977 Seçimleri

1970-1980 yılları Türkiye'nin toplumsal olarak ciddi sıkıntılar yaşadığı bir dönemdir. Bu dönemde özellikle sivil toplum örgütlerinin ve bazı siyasi partilerin toplumu kutuplaştırdığını ve ülkenin kaynayan bir kazan haline geldiğini görmekteyiz.

1961 Anayasasının sağladığı özgürlük ortamı siyasal, sosyal ve ekonomik alanı hareketlendirmiş, sendikalar radikalleşmiş, öğrenci olayları artmış, sol örgütlenmeler hız kazanmış ve asker merkezli radikal bir rejim değişikliği umulur hale gelmiştir. 12 Mart 1971'de ordu komutanları Demirel'e bir muhtıra verdiler. Muhtıranın içeriği kardeş kavgasının ve anarşinin engellenemediği, Atatürk'ün reformlarının gerçekleştirilemediği, çağdaş uygarlık hedefinden sapıldığı, bütün bunlardan hükümetin sorumlu olduğu, bu hedeflere ulaşmak için yeni bir hükümetin demokratik yollardan kurulması, aksi takdirde TSK'nin yasalardan aldığı yetkiyle idareyi doğrudan doğruya ele alacağı şeklindeydi.

12 Mart Muhtırası'yla devlet otoritesini tesis etmeyi amaçlayan uygulamalar sonuç vermedi. Siyaset dışında tutulmaya çalışılan toplum kesimleri sokağa çıktı. 1973 seçimleriyle başlayan sürekli bölünmelerle parti enflasyonu yaşandı. Bunun getirdiği koalisyonlar, azınlık hükümetleri istikrarı sağlayamadı. Sol ve İslami muhalefetin sokağa taşması, gün geçtikçe kitleselleşmesi ve sistemi radikal bir şekilde sorgulamaya başlamaları orduyu harekete geçirdi.

Ancak, 12 Mart 1971'de solcular umduklarının tam tersi bir Muhtıra ile karşılaşmışlardır. Muhtıra sonrası 7 Nisan 1971 'de Nihat Erim'in başbakanlığında 1. Erim hükümeti kurulmuş; 17 Nisanda 11 ilde sıkıyönetim ve 22 Mayıs'ta İstanbul'da sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş; 18 Mayıs-17 Haziran arasında bazı öğretim üyeleri, hukukçu, siyaset bilimci, DİSK, TİP ve Türkiye Öğretmenler Sendikasının liderlerinin de aralarında bulunduğu 2000 kişi tutuklanmış; TİP ve Milli Nizam Partisi (MNP) kapatılmış; grevler yasaklanmış; basın özgürlüğü sınırlandırılmış ve bazı gazeteler kapatılmıştır. 1. Erim hükümeti 3 Aralık 1971 'de istifa edince peş peşe uzun ömürlü olmayan yeni kabineler kurulmuştur (11 Aralık 1971'de 2. Erim, 5 Haziran 1972'de Ferit Melen, 7 Nisan 1973'te Naim Talu ve 14 Ekim 1973'de yapılan genel seçimler sonucu CHP-MSP koalisyon hükümeti). CHP-MSP koalisyon hükümeti de 18 Eylül 1974'de yıkılmıştır.⁴⁹

Bundan sonra da durum daha iyi olmamıştır. 1975-1980 döneminde bazısı azınlık hükümeti 5 hükümet kurulmuştur (1975 Sadi İrmak - güven oyu alamadı-, 1975-1977 1. MC, 1977 yılı içinde 2. MC, 1978-1979 CHP-11'ler olayı-, 1980 AP azınlık hükümeti).

Tablo 10: 1969-1980 yılları arası terör olaylarında ölenler.⁵⁰

Yıllar	Ölü Sayısı	Yıllar	Ölü Sayısı
1969	9	1975	35
1970	19	1976	108
1971	22	1977	315
1972	22	1978	1095

⁴⁹ William Hale, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset, 1789'dan Günümüze**, çev: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 1996, s. 169 vd.

⁵⁰ Kaynak: Ruşen Keleş, Artun Ünsal, Kent ve Siyasal Şiddet, Ankara 1992.

1973	15	1979	1362
1974	27	1980	2206

1977 seçimlerine girerken CHP genel başkanı Bülent Ecevit, CHP'nin değiştiği mesajını veriyordu. Özellikle laiklik ve halkçılık anlayışındaki değişim belirgindi. Seçmen de mesajı almakta gecikmedi. 1977 seçimlerinde MSP'nin oyu düştü, CHP oyları ise daha da arttı. Ama yine hiç bir parti çoğunluk elde edemedi. AP 189, CGP 3, CHP 213, DP 1, MHP 16, MSP 24, bağımsızlar 4 milletvekili çıkarmıştı.

1977 seçimleri sonrasındaki hükümet istikrarsızlığı ile beraber toplumsal karmaşa da başladı. Kanlı 1 Mayıs 1977 olayları yapay bir körüklemenin de varlığına işaret ediyordu. Sağ-sol çatışması silahlı bir kavgaya dönüşmüştü. Artık ilk kimin öldürüldüğü veya kimin ateş ettiği önemli değildi. Son kimin öldürüldüğü önemliydi. Kahramanmaraş olayları gibi dinsel ve etnik ayrılıklar körüklendi. Terör ve şiddet günlük yaşamın bir parçası haline geldi. Savcı Doğan Öz, Abdi İpekçi, Prof. Dr. Ümit Doğanay, Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil, Gün Sazak, Nihat Erim ve Kemal Türkler gibi isimler öldürüldü.

Bütün bunlara bir de ekonomik kriz ekleniyor, ikinci petrol şoku Türkiye'yi derinden etkiliyordu. Yokluklar, kuyruklar ve karaborsa yaşamın bir parçası haline geldi. 24 Ocak kararları ekonomik bunalıma çözüm olarak düşünülmüştü. Hükümet istikrarsızlığı ise siyasal istikrarsızlığa dönüşmüştü.

Hele 1980 yılının ilkbaharında görev süresi dolan Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün yerine bir türlü cumhurbaşkanı seçilmemesi darbe kaygılarını pekiştiriyordu. CHP ve AP aday belirlemek için bile bir araya gelmiyor, kendi gösterdikleri adaylar ise seçilemiyordu. Bu arada Ajda Pekkan, Zeki Müren gibi isimlere oy verildi. Hatta bu oylardan meclisin çaycısı Necmi Efendi bile nasibini aldı. Sonuçta, 12 Eylül 1980'de de Türkiye'nin üçüncü askeri müdahalesi oldu.

1980 yılına kadar yapılan seçimlerde Türkiye'de 1968, 1973, 1977 genel seçimleri ile 1975 ve 1979 ara seçimlerinde (1965 seçimleri hariç) basit D'Hondt sistemi uygulandı. Türkiye'yi 1961-1965 ile 1973-1980 yılları arasında koalisyonlar ya da azınlık hükümetleri yönetti.⁵¹

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün görev süresi 6 Nisan 1980'de dolunca, meclis yaklaşık 6 ay boyunca 115 tur oylama yapmış, ama yeni

⁵¹ Alkan, a.g.m., s. 58.

cumhurbaşkanını seçememiştir. MSP lideri Erbakan 31 Ağustos Zafer Bayramı kutlamalarına katılmamış ve 6 Eylül 1980'de Konya'da kitlesel bir gösteri düzenlemiştir. Aynı gün Ecevit petrol işçileri sendikasının bir toplantısında işçileri tribünden sahaya inmeye (sokağa çıkmaya) çağırmıştır. Bu olayların her biri 12 Eylül 1980 darbesine giden yolu döşeyen taşlar olmuştur.⁵²

Tablo 11: 1970-1970 Yılları Arası Bazı Ekonomik Göstergeler

Kaynak: DİE

Yıllar	Büyüme Oranı	Enflasyon Oranı	İşsizlik Oranı	Kişi Başına GSMH \$
1970	4,4	6,7	6,4	538
1971	7,0	15,9	6,8	476
1972	9,2	18,0	6,3	591
1973	4,9	20,5	6,8	734
1974	3,3	29,9	7,3	979
1975	6,1	10,1	7,6	1184
1976	9,0	15,6	9,0	1312
1977	3,0	24,1	10,0	1467
1978	1,2	52,6	10,1	1567
1979	-0,5	63,9	8,9	1877

Bu dönemin temel siyasal özellikleri, 1960'larda yoğun bir biçimde AP'yi destekleyen seçmenin, 1970'lerde tercihini, sistemli bir biçimde AP'den CHP'ye kaydırması; MSP ve MHP'nin AP'nin sağ-radikal oyların. Cezp etmeye başlamalarıyla küçük, radikal sağ partilerin, anti-sistem bir programla koalisyonların -anahtar- partileri olmaları ve AP ile CHP'nin birlikte bir koalisyon kurmaktaki isteksizlik veya yeteneksizlikleridir.

Seçmen tercihlerindeki yukarıda zikredilen değişiklik 1950 ve 1960'larda DP ve AP'yi destekleyen büyük kent ve sanayileşen bölge seçmeninin tercihlerinin, 1973 ve 1977'de CHP'ye doğru değişmesidir.

⁵² Hale, a.g.e., s.193 vd.

Geleneksel bölgelerden AP'ye gelmekte olan destek de MSP ve MHP'nin buralardaki örgütlenmeleri ile yerini bu partilere bırakmaya başlamıştır. Bu üç partinin de, daha önceki yıllarda rastlanmayan ölçülerde ideolojik veya doktriner bir görüntü almasıyla Türkiye'de, aslında yeni sosyo-ekonomik ve kültürel ayrımlara oturan bir ideolojikleşme eğilimi yaşanmaya başlamıştır. Liberal ekonomik politikalar izleyen, toplumsal muhafazakârlık taraftarı bir partinin, seçmenin çoğunluğunun desteğinde hakim parti (predominant party) görüntüsü veren bir parti sistemi oluşturması uygulaması 1970'lerde sona ermiştir.

1977 yılında Boğaziçi Üniversitesi ve Hürriyet Gazetesi tarafından yürütülen bir alan araştırmasının, bulguları burada yardımcı olacaktır. Türkiye çapında temsili bir örnekle yapılan mülakatlar göstermektedir ki, eğitim düzeyi yüksek olan, genç, dindar olmayan ve ana dili Türkçeden başka olan seçmenler arasında CHP en fazla tercih edilen partidir. Meslek grupları içinde de çiftçiler hariç, hemen her meslek grubu ve özellikle işçiler ve memurlar arasında CHP, AP'ye oranla bir hayli daha fazla tercih edilmektedir. En ilginç olan bulgu, siyasal partiler arasındaki yarışın CHP ile sanayileşen, kentleşmiş bölgelerde AP, gençler arasında MHP ve dindarlar arasında AP ve kısmen MSP arasında olduğudur. Dolayısıyla, 1970'lerde parçalanmış bir sağ ile çok büyük ölçüde CHP'nin temsil ettiği bir solun karşı karşıya olduğu bir parti sistemi ortaya çıkmıştır. CHP hemen her toplumsal ayırım veya kesimde mevcut olmakla birlikte, sağ ortaya çıkan toplumsal ayrımların niteliğine göre kendi içinde bir bölünmüşlük göstermeye başlamıştır. Bir diğer deyişle seçmenin % 75-80 civarı orta sol ile orta sağ arasında konumlanmış bulunmaktadır. Geri kalan %25 in yarısından fazlası sağ uca doğru, az bir kısmı da sol uca doğru yayılmış bir görüntü çizmektedir.

Bu durumda, Türk siyasal sistemi ya azınlık hükümetleri, ya da koalisyonlarla idare edilmek zorunluluğunda olan bir konumdadır. 1970 sonrasında ve büyük bir olasılıkla bugün de seçmen ve dolayısıyla oylar öyle bir gruplaşma ve dağılıma sahiptir ki tek bir partinin ulusal oyun yarısına yakın bir oy alabilmesi, ancak yapay bazı engellemeler ve uygulamalarla sağlanırsa, olası gibi gözükmemektedir.⁵³

Değınilen bu gelişmelerin ışığında 1970-1980 yılları arası toplumsal değışim-siyaset ilişkisi hakkında şunları söyleyebiliriz.

⁵³ Ersin Kalaycıoğlu, "1960 sonrası Türk Siyasi Hayatına Bir Bakış" **Geçiş Süresince Türkiye**, (der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), İstanbul, Belge Yayınları, 1990, s. 482-483.

Toplumu yönlendiren kurumların başında sivil toplum örgütleri gelmektedir. Sivil toplumun gelişmesi için bir ön koşul Modüler İnsan'dır. Modüler insan kavramı, belli bir eğitim düzeyinde olup, böylelikle değişik kurum ve örgütlere girip çıkabilen kişiyi tanımlamaktadır. Bu kişi, değişik toplumsal ortamların yapı taşlarından biri olmaya yetecek donanıma sahiptir.

Sivil toplumun etkin olabilmesi için aydın, mühendis, işadama gibi mesleki kimliklerin devletin ve siyasi partilerin tabiyetinden kurtulması, onlardan ayrışması önemlidir. Ortadoğu ülkelerinde demokrasiye geçilmesiyle sivil toplumun, diktatörlüğe, otokrasiye ve diğer keyfi yönetim biçimlerine karşı muhalefetin merkezi olacağı yaygın bir beklentidir. Ancak, demokratikleşmeyi engelleyen tam da sivil toplumun bu aşırı siyasallaşmasıdır. Baskı gruplarının, meslek örgütlerinin, medyanın ve sendikaların özerk olmaması Ortadoğu ülkelerinin ortak özelliğidir. Bu bağlamda, Türkiye'de öğrenci dernekleri, sendikalar, çeşitli çıkar grupları ve mühendis odaları gibi birçok sivil kuruluş, 1970'lerde sağ ya da sol siyaset içinde aşırı siyasallaşmış ve bu süreç, ideolojik kutuplaşmayla sonuçlanmıştır. Böylece, bu çıkar gruplarının kendilerine özgü kimlikleri, devlet düzeyinde siyasal gücü ele geçirmeye çalışan totaliter politikalar tarafından tamamıyla yutulmuştur.⁵⁴

Partiler arasında yaşanan kutuplaşma eğilimlerinin artması ve onların kurduğu örgütler sayesinde kutuplaşma eğilimlerinin topluma yansması sonucu siyasal dünya "biz-onlar" ikileminde yürümeye başlamıştır. Siyasal çatışmalar 1970'lere geldiğimizde o kadar artmıştır ki, hükümetler işlemez hale gelmiştir. Ülkede bulunan kurumlar da bu kutuplaşmadan nasibini almıştır. Yukarıda değindiğimiz gibi, partilerin militan yetiştirme kamplarına dönen üniversiteler, bürokrasi ve bunların içinde en önemlisi polis teşkilatı da kendi aralarında bölünmüşlerdi. Siyasal şiddet ve terör her geçen gün artıyordu. Bunu önleyecek güvenlik güçleri de kendi içinde bölündüğü için şiddet ve terörün sağlıklı tahlili yapıp müdahale edilemediğinden önüne de geçilemiyordu. Parlamento ve bürokrasinin tamamen tıkanıp işlevsizleşmesi ve özellikle siyasal şiddet ve terörün önüne geçilememesi, kitlelerin devlete ve sivil yönetime olan güven ve inançlarını sarsmıştı. Meşruiyeti tartışılır hale gelen sivil yönetime karşı 12 Eylül 1980'de Silahlı Kuvvetler bir kez daha müdahalede bulunmuştur. 1923'de kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti rejimi üçüncü

⁵⁴ Bayhan, a.g.m., s. 8.

defa dışarıdan müdahale ile rayına oturtulmaya çalışılıyordu.⁵⁵

Tablo 12: 1973-1977 Yılları Seçim Sonuçları Kaynak: DİE

		1973	1977
	Nüfus	38.073.000	41.769.000
	Kayıtlı seçmen sayısı	16.798.164	21.207.303
	Kayıtlı seçmen sayısının nüfusa oranı %	44	51
	Oy kullanan seçmen sayısı	11.223.843	15.358.210
	Katılım oranı (%)	67	72
	Geçerli oy sayısı	10.723.658	14.827.172
	Milletvekili sayısı	450	450
Siyasi parti ve bağımsızlar			
Adalet Partisi	Alınan oy	3.197.897	5.468.202
	Oran	30	37
	Milletvekili	149	189
Cumhuriyet Halk Partisi	Alınan oy	3.570.583	6.136.171
	Oran	33	41
	Milletvekili	185	213
Cumhuriyetçi Güven Partisi	Alınan oy	564.343	277.713

⁵⁵ Altıntaş, a.g.e., s. 19.

	Oran	5	2
	Milletvekili	13	3
Demokratik Parti	Alınan oy	1.275.502	274.484
	Oran	12	2
	Milletvekili	45	1
Millet Partisi	Alınan oy	62.377	-
	Oran	1	-
	Milletvekili	-	-
Milliyetçi Hareket Partisi	Alınan oy	362.208	951.544
	Oran	3	6
	Milletvekili	3	16
Milli Selamet Partisi	Alınan oy	1.265.771	1.269.918
	Oran	12	9
	Milletvekili	48	24
Türkiye Birlik Partisi	Alınan oy	121.759	58.540
	Oran	1	0
	Milletvekili	1	-

Türkiye İşçi Partisi	Alınan oy	-	20.565
	Oran	-	0
	Milletvekili	-	-
Bağımsızlar	Alınan oy	303.218	370.035
	Oran	3	2
	Milletvekili	6,00	4,00

8- 1980 ve Sonrası Dönem

a- Darbe Sonrası Siyasi Hayat

12 Eylül 1980’de Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime bir kez daha el koymuştur. Sivil siyaset kurumlarının sorunlara çözüm üretebilme yeteneklerini ve araçlarını kullanamamaları sonucu gerçekleşen 12 Eylül askeri darbesiyle TBMM feshedilmiş ve siyasi partilerin tümü kapatılmıştır. Fahri Korutürk’ten boşalan cumhurbaşkanlığına yaklaşık 6 ay kadar bir süre geçmesine karşın kimseyi seçemeyen TBMM’nin feshedilmesi ve toplumun en acil sorunlarına bile çözüm bulmakta aciz kalan siyasi partilerin kapatılmasının toplumun bütün kesimleri tarafından onaylanmış olması, demokrasinin içine düştüğü durumu göstermesi açısından önemlidir.

Askeri darbeden hemen sonra ülke yönetimini, darbenin önderi Kenan Evren’in başkanlığında oluşturulan Milli Güvenlik Konseyi üstlenmiştir. Kısa bir süre sonra Deniz Kuvvetleri Eski Komutanı Bülent Ulusu yeni bir hükümet kurmakla görevlendirilmiş ve bakanlar kurulunu oluşturmuştur. 12 Eylül darbesiyle yürürlükten kaldırılan 1961 Anayasasının yerine yeni bir anayasa hazırlanması için Danışma Meclisi toplanmış ve bu meclisten çıkan bir komisyonun hazırladığı anayasa, mecliste kabul edildikten sonra Milli Güvenlik Konseyi tarafından onaylanmış ve halkoyuna sunulmuştur. 6 Kasım 1982’de yapılan halkoylaması sonucu %93 kabul oyu alan yeni anayasa yürürlüğe girmiştir. Aynı gün Kenan Evren de cumhurbaşkanlığı görevine resmen başlamıştır.

24 Nisan 1983’de parti faaliyetleri serbest bırakıldı. Siyasi ortamın hareketlenmesiyle eski liderlerin adı gündeme gelmeye başlayınca

liderler yine Çanakkale'ye zorunlu ikamete gönderildiler. Evren ve arkadaşları az sayıda partinin kurulmasından yanaydılar. Önce 16 Mayıs 1983 'de askeri yönetimin varisçisi olan Milliyetçi Demokrasi Partisi kuruldu. ANAP ve Halkçı Parti ise kuruluş dilekçelerini 20 Mayıs'ta verdiler. Aynı tarihlerde kurulan AP'nin devamı DYP ile CHP'nin devamı SODEP vetolar ve kuruluş kararlarının geç onaylanması nedeniyle seçime katılamadılar.

Sonuçta darbe sonrası ilk seçimlere 3 partinin katılmasına izin verildi. Bunlar MDP, HP ve ANAP'tı. Yapay siyasi partiler ve yapay bir siyasi ortam kurulmuştu, ama uzun sürmeyecekti.

Özal, ANAP'ı, sağın liberal, milliyetçi ve dinci kesimleriyle sosyal demokrasinin bazı unsurlarını (4 eğilimi) birleştirdiğini iddia ederek kurmuştu. Seçimler 6 Kasım 1983'de yapıldı ve katılım %92.3 oranında oldu. ANAP umulmadık bir başarı gösterdi ve %45.1 oy alarak 211 milletvekili çıkardı. HP %30.5 alarak 117 ve darbenin varisçisi olarak gösterilen MDP ise ancak %23.3 oy alarak 71 milletvekili çıkarabilmişti.⁵⁶

Tablo 13: 1983-2002 Yılları Arası Seçim Sonuçları Kaynak: DİE

	1983	1987	1991	1995	1999	2002
Nüfus	47 853 000	52 564 000	57 262 000	61 737 000	66 293 000	69 626 000
Kayıtlı seçmen sayısı	19 767 366	26 376 926	29 979 123	34 155 981	37 495 217	41 407 027
Kayıtlı seçmen sayısının nüfusa oranı %	41,3	50,2	52,4	55,3	56,6	59,5
Oy kullanan seçmen sayısı	18 238 362	24 603 541	25 157 089	29 101 469	32 656 070	32 768 161
Katılım oranı (%)	92,3	93,3	83,9	85,2	87,1	79,1
Geçerli oy sayısı	17 351 510	23 923 687	24 371 474	28 040 392	31 119 242	31 414 748
Milletvekili sayısı	400	450	450	550	550	550

1983 yılında yapılan seçimlerde Turgut Özal'ın genel başkanı olduğu

Siyasi parti ve bağımsızlar						
Adalet ve Kalkınma P.	Alınan oy	-	-	-	-	10 808 229
	Oran	-	-	-	-	34,3
	Milletvekili	-	-	-	-	363

⁵⁶ Alkan, a.g.m., s. 59.

Cumhuriyet Halk P.	Alınan oy	-	-	-	3 011 076	2 716 094	6 113 352
	Oran	-	-	-	10,7	8,7	19,4
	Milletvekili	-	-	-	49	-	178
Anavatan Partisi	Alınan oy	7 833 148	8 704 335	5 862 623	5 527 288	4 122 929	1 618 465
	Oran	45,1	36,3	24	19,6	13,2	5,1
	Milletvekili	211	292	115	132	86	-
Büyük Birlik Partisi	Alınan oy	-	-	-	-	456 353	322 093
	Oran	-	-	-	-	1,5	1
	Milletvekili	-	-	-	-	-	-
Bağımsız Türkiye P.	Alınan oy	-	-	-	-	-	150 482
	Oran	-	-	-	-	-	0,5
	Milletvekili	-	-	-	-	-	-
Demokratik Halk P.	Alınan oy	-	-	-	-	-	1 960 660
	Oran	-	-	-	-	-	6,2
	Milletvekili	-	-	-	-	-	-
Demokratik Sol Parti	Alınan oy	-	2 044 576	2 624 301	4 118 025	6 919 670	384 009
	Oran	-	8,5	10,8	14,6	22,2	1,2
	Milletvekili	-	-	7	76	136	-
Doğru Yol Partisi	Alınan oy	-	4 587 062	6 600 726	5 396 009	3 745 417	3 008 942
	Oran	-	19,1	27	19,2	12	9,5
	Milletvekili	-	59	178	135	85	-
Genç Parti	Alınan oy	-	-	-	-	-	2 285 598
	Oran	-	-	-	-	-	7,2
	Milletvekili	-	-	-	-	-	-

İşçi Partisi	Alınan oy	-	-	-	61 428	57 607	159 843
	Oran	-	-	-	0,2	0,2	0,5
	Milletvekili	-	-	-	-	-	-
Liberal Demokrat P.	Alınan oy	-	-	-	-	127 174	89 331
	Oran	-	-	-	-	0,4	0,3
	Milletvekili	-	-	-	-	-	-
Millet Partisi	Alınan oy	-	-	-	127 630	79 370	68 271
	Oran	-	-	-	0,5	0,3	0,2
	Milletvekili	-	-	-	-	-	-
Milliyetçi Hareket P.	Alınan oy	-	-	-	2 301 343	5 606 583	2 635 787
	Oran	-	-	-	8,2	18	8,4
	Milletvekili	-	-	-	-	129	-
Özgürlük ve Dayanışma P.	Alınan oy	-	-	-	-	248 553	106 023
	Oran	-	-	-	-	0,8	0,3
	Milletvekili	-	-	-	-	-	-
Saadet Partisi	Alınan oy	-	-	-	-	-	785 489
	Oran	-	-	-	-	-	2,5
	Milletvekili	-	-	-	-	-	-
Türkiye Komünist P.	Alınan oy	-	-	-	-	-	59 180
	Oran	-	-	-	-	-	0,2
	Milletvekili	-	-	-	-	-	-
Yurt Partisi	Alınan oy	-	-	-	-	-	294 909
	Oran	-	-	-	-	-	0,9

	Milletvekili	-	-	-	-	-	-
Yeni Türkiye Partisi	Alınan oy	-	-	-	-	-	363 869
	Oran	-	-	-	-	-	1,2
	Milletvekili	-	-	-	-	-	-

Anavatan Partisi, seçime katılan Milliyetçi Demokrasi Partisi ve Halkçı Parti'ye göre daha fazla oy alarak tek başına iktidara gelmiştir. Özal ile birlikte Türkiye'nin dış politika ve ekonomik politika tercihleri de ciddi biçimde değişmeye başlamış ve buna paralel olarak Türk toplumun değerlerinde bir farklılaşma ortaya çıkmıştır. Mecliste ciddi bir muhalefet ile karşılaşmayan Anavatan Partisi iktidarı, dışa açılma konusunda önemli hamleler yapmış ve toplumdan aldığı destekle 1987 seçimlerinden de başarıyla çıkmıştır.

Ancak bundan sonraki dönemde 1980'de siyasi faaliyetleri yasaklanan liderlerin (Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş gibi) yeniden parlamentoya girmeleriyle Anavatan Partisi'nin Meclis üstünlüğü sarsılmaya başlamıştır. Buna karşın 1989 yılında Turgut Özal, Kenan Evren'in görev süresinin dolmasından sonra yapılan seçimler sonucunda 8. Cumhurbaşkanı olarak Çankaya Köşküne çıkmıştır.

1960-1990 devresi Türkiye'nin ciddi toplumsal bunalımlarla karşılaştığı bir devredir. Hızla büyüyen Türk ekonomisi, doğal olarak toplumsal katmanların hareketlenmesine ve siyasal alanda yeni taleplerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu nedenle tüm değişen toplumlarda görülen şiddet süreçleri Türkiye'de de kendisini göstermiştir. Ancak yüzlerce yıllık devlet geleneği, toplumsal dayanışma ve toplumda var olan birlikte yaşama arzusu gibi etkenlerin ön plana çıkmasıyla bu çatışmalar nispeten hafif atlatılmıştır.

1991 seçimlerinde hiçbir partinin tek başına iktidara gelememesi üzerine Süleyman Demirel başkanlığındaki Doğru Yol Partisiyle Erdal İnönü başkanlığındaki Sosyaldemokrat Halkçı Parti arasında koalisyon hükümeti kurulmuş ve Türkiye'de yeniden koalisyonlar dönemi başlamıştır. Bu arada 1993 yılında Özal'ın ani ölümünden sonra ise cumhurbaşkanlığına Süleyman Demirel seçilmiştir.

Ülke 1993'ten itibaren yeni koalisyon hükümetleriyle yönetilmeye başlanmıştır. Bu koalisyon hükümetleri arasında ciddi uyum sorunlarının bulunması, Türkiye'yi yeniden ekonomik, siyasal ve toplumsal bunalımların eşiğine getirmiştir. Bu arada 2000 yılında görev

süresi dolan Süleyman Demirel'in yerine, Anayasa Mahkemesi Başkanı olan Ahmet Necdet Sezer seçilmiş ve 10'uncu Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır.

b- Toplumsal Değişimin Günümüze Etkisi ve Parti Tercihleri

Bu dönemde toplum gündemini ağırlıklı olarak meşgul eden sorunlar ekonomik temelli sorunlardır (işsizlik, enflasyon, hayat pahalılığı gibi).

Yelpazenin sağına doğru gidildikçe endişelerin daha çok resmi ideoloji ile gelenek ve görenekler dünyası arasındaki çatışma üzerine yoğunlaştığı, soluna doğru gidildiğinde ise devletin temel niteliklerinden uzaklaşması ve devlette dinci, ayrılıkçı unsurlar gibi endişelerin ağırlık kazandığı görülmektedir. "Laik- antilaik çatışması" olarak özetlenen bu tür endişeler, genellikle radikal siyasi partilerin güçlendiği, iktidara yaklaştığı veya iktidar olduğu dönemlerde ağırlık kazanmaktadır.⁵⁷

1983 sonrası dönemde geleceğe yönelik devrimci siyasetin zayıflaması ve belirli konular üzerine yoğunlaşan politikaların gelişmesiyle kadınlar, işadamları, mühendisler ve Yeşiller gibi yeni siyasi aktörler ayrılmışlar ve özel taleplerini ifade etmeye başlamışlardır. Demokratikleşme, ancak sosyal hareketlerin kendilerini sınırlandırması sonucunda, sivil toplumun totaliter projelerden özgürleşmesiyle gerçekleşebilir. Toplumsal aktörler doğrunun kendi tekellerinde olduğunu iddia ettiklerinde, karşı hareketler de totaliter siyasal projeler üretirler. Sivil toplumda varolan totaliter eğilimlerin dengelenmesi, ancak kimlik politikalarından etkileşim politikalarına geçişle sağlanabilir. Bu bağlamda, etkileşime dayanan sivil toplum örgütlenmeleri Türkiye'de yaygınlaşmaktadır, vakıflar, mesleki örgütlenmeler, işadamları dernekleri, yemekli tartışma grupları, dergiler, yayın evleri etrafında oluşan fikir hareketleri, Lions'lar, Rotaryen'ler , çevreyi koruma dernekleri, yeşil hareketi, feminist hareket vb. toplumda yaygınlaşan yatay ve bağımsız örgütlenmelerden sadece birkaçıdır. Günümüzde Türkiye'de yaklaşık, 55.000 dernek olduğu ifade edilmektedir.⁵⁸

İdeolojik tercihler MHP, RP, CHP gibi partilerde daha fazla yoğunluk kazanmaktayken, ANAP, DYP, DSP gibi merkez partilerde bu denli dikkate alınmamaktadır. ANAP, DYP gibi merkez partilerin tercih edilmesinde daha çok, liderin özellikleri, beğenilip beğenilmemesi önem kazanmaktadır. Bu durum yukarıda söylediklerimizle uyusmaktadır.

⁵⁷ Görmez, a.g.m., s.15.

⁵⁸ Bayhan, a.g.m., s.8.

Çünkü her seçim döneminde kararsızlık, büyük ölçüde daha önce ideolojik bir partiyi değil, merkezde yer alan partilerden birini tercih eden seçmenler arasında yaşanır. Bu seçmen, merkez partilere ilişkin tutumunu ciddi biçimde etkileyen bir gelişme yaşanmadıkça yine merkezdeki partilerden birini tercih edecektir. Çünkü merkezde yer alan partiler arasında önemli program farklılıkları bulunmamaktadır.

Bununla birlikte, geleneksel bir seçmen kitlesine sahip olmak bakımından DYP'nin ve ANAP'ın ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir.

Her ne kadar FP'li kadın seçmen her seçim sürecinde çok fazla görünürlük kazansa da Türkiye'de cinsiyete göre siyasal yönelimlere baktığımızda, kadınların daha çok merkezde yer alan partileri tercih etme eğiliminde oldukları söylenmelidir. Kadın seçmenin ideolojik tercihte bulunma ve radikal partilere oy verme düzeyi nispeten düşük seyretmektedir. Bu, etkili kampanyalar ile kadın seçmenin merkez partilere çekilebileceği anlamına gelir.

Yaş gruplarına göre siyasal yönelimler, dönemsel farklılıklar gösterdiği için bu konuda mutlak tesbitlerde bulunmak güçtür. Genellemenin olanağı yüksek olmamakla birlikte, Türkiye'de yaşlılar MHP'yi değil, FP ve CHP'yi, ANAP'tan çok DYP'yi tercih etme eğilimindedirler. Gençlerin tercihleri de daha çok MHP, ANAP, RP ve DSP arasında dağılmaktadır.

Gelir düzeyi ile siyasal yönelimler arasında net bir ilişki bulunmamaktadır. Ancak gelir düzeyi yükseldikçe merkez partilere yönelme eğiliminin arttığı söylenebilir. Meslek kriteri ile siyasal yönelimler arasında bir ilişki bulunmamaktadır. Örneğin, CHP, DSP gibi sosyal demokrat partilerin tabanında işçiler anlamlı bir yekûn tutmamaktadır. DYP ve ANAP gibi partiler ılımlı muhafazakar seçmen kitlesine sahiptir. Buradan oldukça önemli bir sonuç çıkmaktadır. Türkiye'de partilerin siyasi yelpazede konuşlandıkları dilimler, ekonomik kaynakların paylaşımı sorunsal çerçevesinde dizayn edilmemektedir. Partilerin pozisyonlarında ve seçmen tercihlerinde büyük ölçüde çağdaşlık ve muhafazakarlık gibi ölçüler (bunlar siyasetten bağımsız olarak üretilmiş yapay kimlikler mi?) belirleyici olmaktadır.⁵⁹

Seçim sisteminin de teşvikiyle, 1991-2002 yılları arasında yapılan seçimler neticesinde birbirine yakın oy oranında ve yine birbirine yakın sayıda milletvekili ile parlamentoda temsil imkanı bulan partilerin,

⁵⁹ Görmez, a.g.m., s. 16-17.

hepsinin koalisyon potansiyeli ve şantaj gücü olduğu ülkemizde, aşırı çok parti sistemi hakim idi. Partilerin bu durumu ve toplumdaki siyasi bölünmüşlük nedeniyle sitemde siyasi istikrar bir türlü sağlanamıyordu.

Ülke 1991 yılından 2002 yılına kadar her ufak tartışmanın hükümet krizine veya rejim krizine dönüştüğü veya dönüşme sinyalleri verdiği istikrarsız koalisyon hükümetlerince yönetilmiş ve gerek parlamento desteği, gerekse halk desteğini güçlü şekilde arkasına almayan bu iktidarlar döneminde gerek siyasi istikrarsızlık gerekse ekonomik istikrarsızlık nedeniyle geleneksel siyasi eksenler yerinden oynamış, siyaset sloganların egemen olduğu bir hüviyete bürünmüştür.

Soyut kavramlar üzerinden yürüten tartışmalar neticesinde merkezin çevreye üstünlüğü ortadan kalkmış, kimlikleri ve toplum kesimleri arasındaki soyut farklılıkları kullanan çevre partileri güçlenmiştir. Siyasi eksenlerin değiştiği ve partilerin kendilerini tanımlamada güçlük çektiği bu istikrarsız dönem sonrasında sistemdeki mevcut partilerin ya da sisteme sonradan giren ve ya girecek olan partilerin yeniden kendilerini tanımlayarak yeni siyasi eksenleri oluşturmalarının da hayli zaman alacağı muhakkaktır.

Siyasetteki istikrarsızlığın en büyük tehlikesi, geciken yapısal reformların gerçekleştirilememesi ve periyodik aralıklarla toplumun karşısına çıkan ekonomik krizler ve her tartışmanın rejim krizi olarak toplumun karşısına çıkması/çıkarılması, toplumun siyasete ve siyasetçiye güvenini zedelemiştir. Bu zedelenme toplumun sorunlarını çözen veya çözmesi beklenen kurumların olmadığı inancıyla pekişince toplumsal bir travmaya dönüşme tehlikesini bünyesinde barındırmaktadır. Bu aynı zamanda siyasi sisteme olan inancın zayıflaması demektir ki bu kaosun işaret fişeğidir.

Yapılan bir ankette; katılanlara “en çok güvendikleri kurumlara on üzerinden not vermeleri” istenmiş ve ortaya şu sonuç çıkmıştır: Cumhurbaşkanlığı 7,3, Silahlı Kuvvetler 6,5, Polis 6, Yargı 4,7, İş Dünyası 3,6, Medya 3,4, TBMM 3,2, Hükümet 3, Partiler 2,6...küskün vatandaş daha önce oy verdiği partiye karşı hiç bir sadakat duygusu taşımamakta ve o partiyi de diğerleriyle birlikte en az güvenilir ilan etmekte tereddüt etmemektedir.⁹⁶

Halkın en az güvendiği kurumların kendi oylarıyla belirlediği ve yine kendi oylarıyla denetleme ya da değiştirme imkanına sahip olduğu kurumlar olan partiler, hükümet ve TBMM olması hem bir çelişki oluşturmakta hem de üzerinde düşünülmesi gereken bir olgu olarak

karşımızda durmaktadır.

Ülkede siyaset, yolsuzluk ve suistimalin kurumsallaşmış yapısı olarak görülmekte, parlamenterler halkın temsilcisi olma vasfının gururunu yaşayamamaktadırlar. Sistemdeki sorunlara çözüm üretemeyen siyaset kurumu, sistemin günah keçisi durumundadır.⁶⁰ Son yirmi yılda, arada kısmi canlanma dönemleri olsa da kentli kitle krizlerle boğuşmaktan kurtulamadı. 1994-1998 krizlerinden sonra, 2000 Kasımı'ndaki mali ve 2001 Şubat ekonomik krizleri ortaya çıktı. IMF-DünyaBankası programlarında ısrar edildikçe, ekonomi kötüye gitti, krizler birbirini izledi. Şubat'ta çan sesi daha sert ve sarsıcı oldu.

Devalüasyon ilanıyla TL bir gecede % 40 değer yitirdi, dolar bir milyon sınırını aştı, dış borç yüküne 30 milyar dolar daha eklendi, tüm kesimler bir anda % 40 oranında gelir kaybına uğradılar. Asgari ücret önce 100; sonra 84 dolar sınırına geriledi. Küçük ve orta boy işletmelerin iflası hız kazandı, sokağa atılan işçi sayısı arttı ve yoksulluk daha geniş kesimlere yayıldı. Toplumsal çözülüş hızlandı. Geleneklerin kalkamı delindi, feodal dayanışma ve ailelerin kır bağlantısı tahrip oldu, sınıfsal kutuplaşma hız kazandı. Tarım ve hayvancılık çöktü, küçük üretim tahrip oldu. Kent küçük ve orta burjuvazisinin durumu sarsıldı, ellerindeki kaybetme süreci kısaldı. Bunun sonucunda kentler, kitlesel göçler karşısında bir anlamda yenik düşmüştür.

Modernleştirici, absorbe edici diğer bir deyişle "kentleştirici" gücünü kaybetmiştir. Kentlere gelen göçmenler kent içinde yaşamalarına rağmen kırsal kültürlerini de burada yaşatmaya ve yeniden üretmeye özen göstermişlerdir. Bu göçmenler, kente kültüre karşı direnişlerinden dolayı kent içinde zaman zaman kültürel tezat yaşamaktadırlar. Bir yandan kentsel kültüre adapte olmaya çalışırlarken, diğer taraftan da ait oldukları kültürü kent şartları içinde de sürdürmeye çalışmaktadırlar. Bu da kent içinde bir kentli köylü çatışmasının yaşanmasına sebep olmakta ve bütünleşmemiş bir toplumsal yapıyı oluşturmaktadır.

Bu niteliği, kentleşmenin sanayileşmeden daha hızlı olması karşısında, kentlere göçün, kentlerde yaratılan iş olanaklarıyla koşut gitmemesinden, kırsal yoksulluğun kentsel yoksulluğa dönüşmesinden doğmaktadır. İstanbul, Ankara, İzmir, Mersin ve Antalya gibi kentlerde, gecekonduların, kent çevresini bir yoksulluk kuşağı gibi sarması, bu

⁶⁰ Abdullah Mutlu, "Kurumsallaşmış Demokrasilerdeki Siyasi Partiler Sistemi İle Ülkemizdeki Siyasi Partiler Sisteminin Karşılaştırmalı Değerlendirmesi Ve Özgün Model Arayışları", **İçişleri Bakanlığı Araştırma, Planlama Ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Uzmanlık Tezi**, Ankara, 2005, s. 21-22.

denge­sizliğin bir belirtisidir. Kentsel nüfusun, Ankara'da % 72'sinin, İstanbul'da yarısının ve İzmir'de de bir o kadarının gecekondularda yaşadığı, bütün ülkede 2 milyona yakın gecekonduda kentsel nüfusun % 33'ine eşit olmak üzere 9 milyona yakın kişinin yaşadığı bilinmektedir⁶¹.

Sonuç

Türkiye'de demokratik siyasal kültürün tam anlamıyla oturmadığını görüyoruz. Türkiye'deki çıkar gruplarının yalnız kendilerini "ulusal çıkar" olarak görmeleri nedeniyle, çatışan çıkarların bağdaştırılmasını gerektiren çağdaş anlamda demokratik bir rejimin tesisi de güçleşmiştir. Siyasal partiler toplumdaki farklı çıkarları temsil eden örgütler olmak yerine düşünceleri temsil eden örgütler olmuşlardır. Bu yüzden siyasal arenada farklı çıkarların çatışması değil, düşüncelerin çatışması görülmüştür. Tahmin edilebileceği gibi düşüncelerin bağdaştırılması, çıkarların bağdaştırılmasından çok daha güç bir iştir. Türk siyasal kültüründe demokrasiden beklenen, ülke yararına en iyiyi bulmak olunca, partilerarası uzlaşma sağlanması son derece güç bir iş haline gelmiştir. Demokrasinin temelinde çıkarların bağdaştırılması yattığı halde Türkiye'de "çıkâr grubu" kavramı da küçültücü anlamda kullanılmıştır. Her parti memleketi kurtarmaya çalışmak amacını gütmüştür. Halk bazında dahi kahvehanelerde ve aile toplantılarında "bu memleketin hali ne olacak" sorusu ile sohbetler başlar olmuştur. Bu durum sonucu olarak, Türkiye'de demokrasi seçkinlerin kendi aralarında yaptıkları kavgaya dönüşmüştür. Bir tarafta seçkinler yahut seçkin grupları vardır. Bu kişiler memleket için neyin en iyi olduğuna karar verirler. Öbür tarafta da bireyler vardır ki, bunlara halk denir. Türk siyasal sisteminin merkezi yapısında bu özellikler birleşince, seçkinler en iyinin ne olduğuna karar verecekler, sonra halka bunu anlatacaklardır. Halk da memleket yararına en iyinin ne olduğunu öğrenip, bu en iyiyi kendilerine söyleyenlere oy vereceklerdir. Vermezler ise halkı eğitmek gerekecektir. Bu yüzden Türkiye'de demokrasinin son tahlilde bir eğitim sorunu olduğu ileri sürülmüştür.

Siyasi hedef, demokrasi ve insan hakları evrensel ilkelerine bağlı, girişim, inanç ve düşünce özgürlüklerine saygılı, yalnızca asli görevlerine odaklanmış etkin bir devletin var olduğu Türkiye'de, Atatürk'ün çağdaş uygarlık hedeflerine ve ilkelerine sadık toplumsal yapının gelişmesini, demokratik sivil toplum ve laik hukuk devleti

⁶¹ Ruşen Keleş, **Yerinden Yönetim ve Siyaset**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1994, s.231. Altıntaş, a.g.m., s. 23.

anlaşımının yerleşmesini, demokratik sivil toplum ve laik hukuk devleti anlayışının yerleşmesini sağlamak olmalıdır. Ekonomik hedef ise, piyasa ekonomisinin hukuksal ve kurumsal altyapısını yerleştirerek, Türk sanayinin ve hizmet kesiminin rekabet gücünü arttırarak, uluslararası ekonomik sisteme entegre olmasını, burada belirgin ve kalıcı bir yer edinmesini sağlamaktır. Bu hedeflerin gerçekleşebilmesi için, bir yandan siyasal partilerin faaliyetlerinde daha özgür olmalarını, daha geniş biçimde teşkilatlanmalarını sağlayacak düzenlemeler üzerinde durulurken, bir yandan da, parti merkezlerinin teşkilatlar üzerindeki mutlak hakimiyetini, aday belirleme konusundaki yetkilerini sınırlandıracak önlemler düşünülmelidir. Çünkü, siyasal partilerin kuruluş, işleyiş ve teşkilatlanma biçimleri, Türkiye'deki siyasal sistemi belirleyen temel etkenlerden biri durumundadır. Kuşkusuz alınacak önlemler, partilerimizin daha etkin ve demokratik bir yapıya kavuşmalarını kendi başlarına sağlayamazlar. Sonuçta bu, bir siyasal kültür ve zihniyet meselesidir. Ama parti faaliyetlerini kısıtlayıcı özellikler taşıyan bugünkü yapıda köklü bir değişim mutlaka gerçekleştirilmelidir. Bu değişim, siyasal tıkanıklığı aşma tartışmaları yapılırken, bu tıkanıklığı aşmaya girişen partilerin ortak iradesiyle sağlanmalıdır. İşte o zaman, siyaset alanında zihniyet değişikliğinin başlaması için büyük bir adım atılmış olacak ve bu adım Türkiye'de siyaset kültürünün gelecekteki gelişimi için önemli bir referans noktası oluşturacaktır.

Kaynakça

Ahmad Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Çeviren: Ahmet Fethi. İstanbul, Hil Yayınları, 1996.

Alkan Mehmet Ö., "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Seçimlerin Kısa Tarihi" **Görüş Dergisi**, No. 39, İstanbul, Tüsiad Yayınları, 1998.

Altıntaş Hakan, "Türk Siyasal Sisteminde Siyasal Partiler ve Kentleşmenin Kutuplaşma Sürecine Etkileri", **Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, 2003, No. 5, s. 10.

Avcioğlu Doğan, **Türkiye'nin Düzeni**, I.Kitap, İstanbul, Tekin Yayınları, 1987, s.772.

Bayhan Vehbi, "Demokrasi Ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj Ve Nepotizm" **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.26 No: 1, Mayıs 2002, s.7.

Bektaş Arsev, **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP-AP (1961-1980)**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993.

Cumhuriyet Gazetesi

Çelebi Esat, "Türkiye'de Devalüasyon Uygulamaları (1923-2000)" **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, İstanbul, 2001, C.2, No.3.

- Eroğul Cem, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu:1945-1971", **Geçiş Süresince Türkiye**, (der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), İstanbul, Belge Yayınları, 1990.
- Görmez Kemal, "Türkiye'de Siyasal Yapı ve Siyasal Kültür" **Gazi Üniversitesi I.I.B.F. Dergisi**, 1999, No:1, s. 15
- Hale William, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset, 1789'dan Günümüze**, çev: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul., 1996.
- Kalaycıoğlu Ersin, "1960 sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış" **Geçiş Süresince Türkiye**, (der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), İstanbul, Belge Yayınları, 1990.
- Karpat Kemal, **Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm, Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme**, İstanbul, İmge Yayınları, 2003.
- Keleş Hakan, Türkiye'de Göç Eğilimleri Ve Şehirleşme Süreci, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi** C.1, No:2, Aralık 1997.
- Keleş Ruşen, **Kentleşme Politikaları** İmge Yay. 3. bas. 1996.
- Keleş Ruşen, **Yerinden Yönetim ve Siyaset**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1994.
- Kongar Emre, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991.
- Kışlalı Ahmet Taner, **Siyasal Sistemler, Siyasal Çatışma ve Siyasal Uzlaşma**, 6. bs. İstanbul, İmge Yayınları, 2003.
- Mutlu Abdullah, "Kurumsallaşmış Demokrasilerdeki Siyasal Partiler Sistemi İle Ülkemizdeki Siyasal Partiler Sisteminin Karşılaştırmalı Değerlendirmesi Ve Özgün Model Arayışları", **İçişleri Bakanlığı Araştırma, Planlama Ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Uzmanlık Tezi**, Ankara, 2005.
- Öz Esat, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1992.
- Soyak**, Hasan Rıza ,**Atatürk'ten Hatıralar**, İstanbul, YKY,2005
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem:8, Toplantı:0, Cilt:1, Birleşim:3, (14.08.1946), s.70-71.
- Tunçay Mete, **Türkiye'de Tek Partili Yönetimin Kurulması**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1989..
- Yerasimos Stefanos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Çeviren: Babür Kuzucu C.II, İstanbul, Belge Yayınları, 1977.
- Yetkin Çetin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983.
- Zürcher Erik Jan, **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, Çeviren: Gül Çağalı Güven, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- Zürcher, Eric Jan **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 7. Bs. İstanbul, İletişim Yayınları, 2000